

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE TURİZM VE İHRACAT İLİŞKİSİ
(2002-2021)**

HAKAN UĞUR KURTULUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MUSTAFA YILMAZ**

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hakan Uğur KURTULUŞ		
	Numarası	1981021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası Ticaret ve Finansman / Uluslararası Ticaret ve Finansman		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Türkiye’de Turizm ve İhracat İlişkisi (2002-2021)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hakan Uğur KURTULUŞ

ÖZET

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli sektörlerden biridir. Çünkü bu ülkelerde dış ticaret açıkları meydana gelebilmekte ve bu açık finansman ihtiyacını artırmaktadır. Turizm, dış ticaretin hizmet sektörü olarak önemli gelir kalemleri arasında yer almaktadır. Turizm hareketliliği özellikle 1950'li yıllardan sonra dünya genelinde, 1980'li yıllardan sonra da Türkiye'de artış göstermiştir. Ülkelerin ihracat ve ithalat işlemlerinden oluşan dış ticaret döviz rezervleri başta olmak üzere ülkenin ekonomik göstergelerine etki eden bir faktördür. Dış ticarete ekonominin dışa açık ya da kapalı olması önemlidir. Dışa açık ekonomiler gelişme kaydetmekte ve dış ticaret dengesine ulaşabilmektedir. Bu durum dış ticaretin fazla vermesini sağlayarak dış ticaret açıklarını kapatabilmektedir. Bu denli etkili olan dış ticaretin, doğrudan bir ihracat olarak kabul edilmese de gelir getirici yönüyle turizm ile bağlantısı önemlidir. Çünkü gelişmiş turizm sektörleri önemli düzeyde döviz geliri sağlamaktadır. Bu çalışmada 2002-2021 dönemini kapsayan veri setleri aracılığıyla Türkiye'de turizm ile dış ticaret ilişkisi Granger nedensellik analizi yoluyla araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ihracat gelirinde bir artış meydana geldiğinde turizm gelirinde de bir artış olduğu, turizm gelirinde bir artış meydana geldiğinde de ihracat gelirinde bir artış meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak turizm ve ihracat gelirleri arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, İhracat, Granger Nedensellik Testi.

ABSTRACT

Tourism is one of the most important sectors especially for developing countries. Because foreign trade deficits may occur in these countries and this deficit increases the need for financing. Tourism as a service sector of foreign trade, is among the important income items. Tourism mobility has increased worldwide especially after the 1950s and in Türkiye after the 1980s. Foreign trade, which consists of export and import transactions of countries, is a factor affecting the economic indicators of the country, especially foreign exchange reserves. In foreign trade, it is important whether the economy is open or closed. Economies that are open to foreign trade can develop and reach foreign trade balance. This situation can close foreign trade deficits by providing foreign trade surplus. Although foreign trade, which is so effective, is not considered as a direct export, its connection with tourism is important in terms of generating income. Because developed tourism sectors provide significant foreign exchange income. In this study, the relationship between tourism and foreign trade in Türkiye has been investigated through Granger Causality Analysis using data sets covering the period between 2002 and 2021. According to the results of the analysis, it is concluded that when there is an increase in export income there is an increase in tourism income, and when there is an increase in tourism income, there is an increase in export income. As a result, a causality relationship was found between tourism and export revenues.

Keywords: Tourism, Export, Granger Causality Analysis.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Turizm Türleri	8
Tablo 2: Turizm Türleri	9
Tablo 3: Dünya Turist Sayısı (2000-2020)	12
Tablo 4: Dünya Geneli Turizm Geliri (2000-2020).....	12
Tablo 5: Dünya Turizmi ve Dünya Ekonomisi Yıllık Büyüme (2017-2019).....	13
Tablo 6: Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı (2002-2021)	16
Tablo 7: Türkiye'nin Turizm Gelirleri (2002-2021)	17
Tablo 8: Türkiye'nin İhracat Gelirleri (2002-2021)	18
Tablo 9: Dış Ticaret Teorileri	24
Tablo 10: 1923-1929 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret.....	26
Tablo 11: 1930-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret.....	27
Tablo 12: 1939-1949 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret	29
Tablo 13: 1950-2001 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret	31
Tablo 14: Tanımlayıcı İstatistikler.....	40
Tablo 15: ADF Birim Kök Testi Sonuçları	42
Tablo 16: Johansen Eşbütünleşme Testi.....	43
Tablo 17: Hata Düzeltme Modeli	44
Tablo 18: VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	45
Tablo 19: Granger Nedensellik Testi Sonuçları	45

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
TABLolar LİSTESİ.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM NEDİR?

1.1.Turizm Kavramı	4
1.2.Turizmin Türleri.....	6
1.3.Turist Kavramı ve Türleri	9
1.4.Dünyada Turizm.....	11
1.5.Türkiye’de Turizm	14

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE TURİZM İLİŞKİSİ

2.1.Dış Ticaretin Tanımı	20
2.2.Dış Ticaretin Türleri/Kavramları ve Teorileri.....	21
2.3.Dünyada Dış Ticaret	24
2.4.Türkiye’de Dış Ticaret	25
2.5.Dış Ticaret ve Turizm İlişkisi	33
2.6.Literatür Taraması	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TURİZM VE İHRACAT İLİŞKİSİ

3.1.Veriler.....	40
3.2.Tanımlayıcı İstatistikler	40
3.3.Yöntem.....	41
TARTIŞMA VE SONUÇ	47
Kaynakça	51

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
- ADF: Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi
- CHS: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi
- COVID-19: Koronavirüs Hastalığı
- GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
- KTB: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
- OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
- POYD: Profesyonel Otel Yöneticileri Derneği
- SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı
- TDK: Türk Dil Kurumu
- TTOK: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
- TTYD: Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği
- TUREB: Turist Rehberleri Birliği
- TUROB: Türkiye Otelciler Birliği
- TUYED: Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği
- TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
- TÜROFED: Türkiye Otelciler Federasyonu
- TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
- UNWTO: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
- USD: Birleşik Devletler Doları
- WTO: Dünya Turizm Örgütü
- YÖK: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı

GİRİŞ

Turizm, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “*dinlenme, tanıma, görme gibi amaçlarla yapılan gezi; bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tamamı*” olarak tanımlanmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere turizm, hem ferdi bir faaliyet olması nedeniyle mikroekonomik açıdan etkin hem de devlet ve hükümet politikalarından belirleyici olması nedeniyle makroekonomik açıdan etkin bir sektördür. Ülkeler açısından büyük bir önemi haiz olan turizm, Türkiye için de gerek jeopolitik konumu gerekse doğal güzellikleri ve tarihi dokusuyla gelişen hizmet sektörü ve güçlenen ulaşım ağı dolayısıyla önemli sektörler arasında yer almaktadır.

Gelişen ve küreselleşen dünyada turizm, ticaretin ve ekonominin öne çıkan sektörlerinden biri haline gelmiştir. Eğitim seviyesinin yükselmesi ve bilgi teknolojileri sayesinde turizmin bilinirliği artmıştır. Çevrecilik aktiviteleri ve devlet/hükümet politikaları turizmin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca sektör firmalarının yönetim anlayışı, ulaşımın gelişmesi ve kısılması gibi faktörler de turizmin büyümesini desteklemektedir. Turizm bilhassa gelişmekte olan ülkeler için gelir artırıcı etkisi nedeniyle çok önemlidir. Döviz gelirlerini artırıcı, istihdamı genişletici olması gibi sebeplerle devletlerin ekonomi politikasıyla ilgili karar verirken hususi kaynak ve yer ayrılan sektörler arasında yer almaktadır. İlişki içerisinde olduğu diğer sektörlerin de gelişmesine katkı sağlayan turizm, teknolojik ilerleme ve yatırımın artması açısından da pozitif etkilidir. Doğrudan dış yatırım konusunda da turizm önemli bir saha etkinliğine sahiptir. Bu yatırımların gerçekleşebilmesi için ise yatırımcıların birtakım beklentileri vardır: hukuki, iktisadi ve refah düzeyi anlamında güven veren ve tatmin edici bir ülke olmasını ister.

Çalışmanın esas konusu olan turizmin dış ticarete etkisinin anlaşılabilmesi için dış ticaret konusunun da izahı gereklidir. İnsanların ihtiyaçlarını giderebilen mal ve hizmetlerin ülkeler arasında alım satımına ilişkin işlemlere dış ticaret denir. Teknolojinin ve ulaşım sistemlerinin gelişmesi ile özellikle 20. yüzyıldan itibaren dünya ticareti hızla gelişmiştir. Küreselleşmenin etkisi ile ülkeler arası sınırların kolay geçilebilmesi, uluslararası anlaşma ve organizasyonlar aracılığıyla ticareti zorlaştırıcı

sebeplerin ortadan kaldırılması ya da minimum düzeye indirilmesi gibi nedenlerle dış ticaret gelişme göstermektedir. İhracat ve ithalat olarak kısaca ifade edebileceğimiz dış ticaret hacminin büyüklüğü ve bu ticaretin içerisinde yer alan sektör ile bu sektörlerin etkileri önem arz etmektedir. Turizm de dış ticaretin âdeta görünmez bir kalemi olarak başta döviz getirisi olmak üzere yukarıda da belirtildiği üzere istihdam, bağlı sektörler katkısı, teknolojinin gelişmesi, yatırımın artması gibi etkilere sahip olduğundan dış ticarete etki etmektedir. Turizm, bir hizmet ihracatı olarak dış ticareti doğrudan etkileyen bir sektördür. Turizm, ilk etapta dışarıya bir mal ya da hizmet çıkmadığı için ihracat olarak görünmese de döviz geliri sağlaması, turizm işletmelerinin ihracat teşviklerinden yararlanması gibi sebeplerden dolayı dış ticaretin kalemleri arasında açıkça yer almaktadır. Emek yoğun bir sektör olan turizm, dünya ticaretinde önemli yere sahip olduğu gibi Türkiye için de özellikle 1980’li yıllardan sonra daha da önemli hale gelmiştir.

Dış ticaretin önemli kalemlerinden olan turizm, hizmetler dengesinde en büyük paya sahip olan sektördür. Bu kapsamda turizmin dış ticarete etkisinin araştırılması döviz gelirleri nedeniyle dış ticaret açığını kapatmada hizmetler dengesinin çok önemli olmasından dolayıdır. Bireyler turizme daha çok yönelmekte bu da döviz gelirleri başta olmak üzere birçok olumlu faktörü artırmak isteyen devletleri turizmi teşvik kararları almaya götürmektedir.

Çalışma üç bölüm altında ele alınmıştır. Birinci bölümde çalışmanın başlığında yer alan turizm kavramı ele alınmıştır. Turizmin köken itibarıyla incelendikten sonra tanımları ortaya konulmuştur. Turizmin türleri hakkında bilgi verildikten sonra Dünya’da ve Türkiye’de turizmin durumu hakkında açıklayıcı ve istatistiki bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde yine çalışmanın başlığında yer alan ihracat kavramının anlaşılabilmesi için dış ticaret kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Kavram ile ilgili tanımlar ortaya konulmuş, daha sonra da dış ticaretin türleri ve dış ticaretle ilgili öne çıkan bazı kavramların bilgisi aktarılmıştır. Uluslararası bir işlem olması nedeniyle dış ticaretin hem Dünya’da hem de Türkiye’deki durumu hakkında bilgiler verildikten sonra konu hakkında istatistiki veriler aktarılmıştır. Son olarak çalışma ile ilgili

alanyazında yapılan incelemelere dayanılarak daha önce ortaya konulmuş olan çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise konu ile ilgili verilerin hangi dönemlere ait olduğu ve nereden elde edildiği veri başlığı altında açıklanmıştır. Gerçekleştirilen ekonometrik analizler açıklanarak bunlara yönelik sonuçları içeren tablolar ile sonuçlar gösterilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara istinaden turizm ile ihracat arasında bir ilişki olup olmadığı bu alanda yapılan çalışmalarla elde edilen veriler tartışılarak değerlendirilmiş olup sonuçta bu konu hakkında birtakım önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM NEDİR?

1.1.Turizm Kavramı

Kelimelerin doğası gereği kavramsallaşmalarını sağlayan deneyimsel olgular vardır. Bu olgular, ilk olarak tecrübe edilen şeylerin isimlendirilmesi ile kökeni oluşturmakta ve daha sonra buradan kelime değişmekte, dönüşmekte ve yeni kelimeler türetilmektedir. Bu kapsamda turizm kelimesi de bir varlığın belirli bir noktada başladığı gidişini tekrar o noktaya gelişi, geri dönüşü olarak gerçekleştirmesi anlamına gelen etimolojik açıdan Latince *tornare* ve Yunanca *tornos* kelimesinden, köken açısından ise tur kelimesinde türetilmiştir. İngilizce’de de dönüş, dairesel hareket, bir yere yapılan ziyaret anlamlarına gelen *tour* kelimesi kullanılmaktadır (Tütüncü, 2021:7). Dolayısıyla turizm kelimesini bireyin bilinen bir noktadan bir başka belirli hedefe gidip, sonrasında tekrar bilinen noktaya geri dönmesi olarak anlamak mümkündür. Bu geniş kapsamlı anlamından da anlaşılabilceği üzere turizm kelimesini tam ve net bir sınırla tanımlamak olanaklı görünmemektedir. Çünkü turizm kelimesi etkileri itibariyle ekonomi, siyaset, sosyoloji, psikoloji, istatistik, sağlık, hukuk gibi birçok bilim dalıyla doğrudan ya da dolaylı bir ilişki içerisindedir. Bu kadar çok ve çeşitli alanla bağlantılı olması nedeniyle turizm bu bilim dalları açısından da farklı farklı anlamlandırılmaktadır.

Türk Dil Kurumuna göre turizm, “*dinlenme, eğlenme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi; bir ülkeye veya bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü*” demektir. Bir diğer tanıma göre turizm, bireylerin yaşadıkları yerin dışında ve boş zamanlarında konaklama, seyahat, eğlenme, yeme-içme gibi faaliyetlerde bulunmak amacıyla en az 24 saat ve en fazla bir yıl konaklayarak yaptığı faaliyettir (Tütüncü. 2021: 7). Dünya Turizm Örgütü (WTO) tarafından yapılan tanımlamaya göre turizm, insanların kişisel ya da iş veya meslek amaçlı olarak alışlagelmiş çevrelerinin dışındaki ülkelere ya da yerlere hareket etmelerini gerektiren sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur. Turizmi sürekli bir kalışın olmadığı, olağan yaşam ya da iş alanı dışında olan gidilen yerde en az 24 saat

en çok 1 yıl kalma şartıyla gerçekleştirilen konaklama faaliyetinden sonra olağan yere geri dönüş olarak tanımlamak da mümkündür.

Britannica Ansiklopedisi turizmi ticari hizmet sunumundan istifade ederek rekreasyon, dinlenme ve haz arayışıyla meskenden uzakta zaman geçirme eylem ve süreci olarak tanımlamaktadır. Burada geçen rekreasyon ifadesinin turizmin daha iyi anlaşılabilmesi için özellikle anlaşılması önemlidir. Çünkü turizm faaliyeti boş zaman ve bu boş zamanda gerçekleştirilecek aktivitelerin yani rekreatif faaliyetlerin birlikte var olmasını gerektirir. Rekreasyon, insanların boş zamanlarında gönüllü olarak gerçekleştirdiği sportif ya da kültürel vb. etkinlikler olarak tanımlanabilir.

Bir ekonomist olan Schrattenhofen (1911) tarafından yapılan turizm tanımı ise şöyledir: *“Turizm, belirli bir yer, şehir ya da bölgeye yolcuların gelmesi, orada kalması ve oradan ayrılmasıyla meydana gelen ve nihayet bunlarla doğrudan bağlantılı olan tüm olaylar ve özellikle iktisadi vakıalar kümesidir.”*

Yapılan tüm bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere disiplinler arası bir ilişkiler ağı olan turizmin tek ve sınırlı bir tanımının yapılamadığı anlaşılmaktadır. Ekonomi ile ilişkisi açısından gelir getirici, istihdamı artırıcı, hizmet sektörüne etkileri itibarıyla ele alınırken, hukuki açıdan başta teşvik çalışmaları olmak üzere bir politika olarak tanımlanmaktadır. Kısacası turizm için genel bir tanım yapılacak olursa turizm, kişinin halihazırda yaşamakta olduğu veya çalıştığı yerin dışına, boş zaman ve rekreasyon faaliyetlerinde bulunmak amacıyla ve en az 24 saat ile en fazla 1 yıl konaklama yaptığı; ekonomik açıdan gelir ve gider kalemlerine etki eden, UNWTO'nun amaçları doğrultusunda en hızlı ve en çok büyüyen sektörlerinden biri olması (Tütüncü, 2021: 42) nedeniyle karar vericilerin politika kararlarında bir faktör, güvenilir, ulaşılabilir ve hesaplı sağlık hizmetleri sunumundan kaynaklı artarak gelişen sağlık sektöründe etkili, büyüyen sektör olmasından kaynaklı işletme ve istatistik alanlarıyla ilişkili, gelişme göstermesi sebebiyle sunulan hizmetin kalitesini artırmak açısından eğitim, psikoloji bilim dallarıyla bağlantılı, tarih ve antropoloji gibi alanlarla geniş çalışma alanına sahip bir faaliyettir.

1.2.Turizmin Türleri

İnsanların zevk ve tercihleri doğrultusunda gerçekleştirilen turizmin farklı türleri vardır. Turizmin daha iyi anlaşılabilmesi için farklı tercihlerin sonucu olarak ortaya çıkan turizm türlerini anlamak önem taşımaktadır. Bu türler bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Bu kapsamda farklı sınıflandırmaların olduğu görülmektedir. Bu farklı sınıflandırmalara değinilmekle beraber UNWTO'nun belli bir standart sağlamak adına yapmış olduğu genel içerikli sınıflandırmayı inceleyecek olursak on ana başlık altında şöyle bir tasnife gidildiği görülmektedir:

Macera turizmi (adventure tourism): Genellikle belli bir coğrafi özellik ya da manzara olan yerlerde fiziksel aktivite, kültürel alışveriş veya doğa ile etkileşim şeklinde gerçekleşen bir turizm türüdür. Bu turizm türünde kayda değer ölçüde fiziksel ve zihinsel çaba gerekebilir. Trekking, bungee jumping, rafting, kayak, kanyon geçişi, dağ bisikleti, tüplü dalış gibi rekreatif faaliyetler macera turizmine örnek teşkil etmektedir.

İş turizmi (business tourism): Ziyaretçilerin belirli bir meslek ya da iş amacıyla bir toplantı, etkinlik ya da organizasyona katılmak üzere çalıştıkları veya ikamet ettikleri yerin dışına çıkarak gerçekleştirdiği bir turizm türüdür. Bu turizmin bir özelliği ise gerçekleştirildiği esnada diğer turizm türleri ile birleştirilebilir olmasıdır. İş için gerçekleştirilen toplantılar, kongreler, sergiler iş turizminin başlıca faaliyetlerindedir.

Kültürel turizm (cultural tourism): Ziyaretçilerin, bir turizm destinasyonundaki maddi ya da maddi olmayan kültürel ürünleri ve cazibe merkezlerini öğrenmek, deneyimlemek, keşfetmek ve tüketmek motivasyonu ile gerçekleştirdiği bir turizm türüdür. Tarihi ve kültürel miras, edebiyat, müzik, inanç ve gelenekler, mutfak mirası bu turizm türüne birer örnektir.

Gastronomi turizmi (gastronomy tourism): Ziyaretçilerin seyahat esnasında yiyecek ve ilgili ürünler ve faaliyetlerle ilgili deneyimiyle nitelendirilen bir turizm türüdür. Otantik, geleneksel veya yenilikçi mutfak deneyimlerinin yanında yemek

festivallerine katılmak, yerel üreticileri ziyaret etmek, yemek yapma kurslarına katılmak gibi faaliyetler gastronomi turizmi kapsamına girmektedir.

Sağlık turizmi (health tourism): Bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılama ve çevrelerinde ve toplum içinde daha iyi bireyler olarak işlev görme kapasitelerini artıran, tıbbi ve sağlıklı yaşam temelli fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlığa katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilen bir turizm türüdür. Bu turizm türünün yaygın olarak bilinen iki alt türü vardır: Birincisi insanın temel yaşam alanlarını iyileştirici ve fitness, sağlıklı beslenme gibi proaktif faaliyetlerin yapıldığı sağlıklı yaşam turizmi (wellness tourism) iken ikincisi kanıta dayalı tıbbi şifa kaynaklarının ve hizmetlerinin kullanımını içeren medikal turizm (medical tourism)dir.

Dağ turizmi (mountain tourism): Tanımlanmış ve sınırlı bir coğrafi alanda belirli bir manzara, topoğrafya, iklim ve biyolojik çeşitlilik niteliklerine sahip yerlerde gerçekleştirilen bir turizm türüdür.

Kırsal turizm (rural tourism): Doğa ile ilişkili, tarım, kırsal yaşam tarzı ve kültürü ile olta balıkçılığı ve gezi gibi rekreasyon faaliyetleri biçimde yapılan turizm türüdür. Bu turizm türünün başlıca özellikleri vardır: Nüfus yoğunluğu düşüktür; tarım ve ormancılığın yoğun olduğu arazi kullanımı ve geleneksel toplumsal yapı ve yaşam stili hâkimdir.

Spor turizmi (sports tourism): Genellikle ticari ya da ticari olmayan rekabetçi nitelikteki bir sportif organizasyona seyirci olarak izleyen veya aktif olarak katılan turistlerin seyahat deneyimi olan bir turizm türüdür. Su sporları, futbol turizmi gibi örnekleri vardır.

Şehir/Kent turizmi (city /urban tourism): Tarım dışı yönetim, üretim, ticaret ve hizmet gibi bir ekonomik yapının olduğu ve ulaşımın kesişim noktası olan kentsel alanlarda gerçekleştirilen bir turizm türüdür. Şehir/kent turizmi iş ve boş zamanlar için geniş ve farklı kültürel, mimari, teknolojik ve sosyal deneyim sunar. Bir şehirde müze, anıt, tarihi çarşılar gibi alanların gezilmesi bu turizm türüne örnektir.

UNWTO tarafından yapılan bu turizm sınıflandırması oldukça genel ve temel teşkil eden bir tasnif çalışmasıdır. Yukarıda sağlık turizminin açıklanmasında olduğu gibi bu turizm türleri kendi içerisinde alt türlere ayrılmakta ve buna göre incelenmektedir. Bu kapsamda yapılan diğer turizm sınıflandırmalarını ele almak bu çeşitliliği anlamak için faydalı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) tarafından yapılan sınıflandırmada turizm on beş ana başlık altında sıralanmıştır. Bunlar, sağlık ve termal turizmi, kış turizmi, yayla turizmi, mağara turizmi, av turizmi, kongre turizmi, golf turizmi, yat turizmi, ipek yolu turizmi, inanç turizmi, hava sporları turizmi, dağcılık turizmi, akarsu-rafting turizmi, su altı dalış turizmi ve kuş gözlemciliği turizmidir.

Ekşioğlu (2019:2) tarafından yapılan turizm türleri sınıflandırmasında iki ana başlık altında sıralanan turizm türleri görülmektedir. Tablo 1’de bu tasnif gösterilmektedir.

Tablo 1: Turizm Türleri

Katılan Kişilere Göre Turizm	Katılan Kişilerin Amaçlarına Göre Turizm
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ziyaret edilen yere göre turizm ➤ İç turizm ve dış turizm ➤ Kişi sayısına göre turizm ➤ Bireysel turizm ➤ Kitle turizmi ➤ Grup turizmi ➤ Yaşa göre turizm ➤ Gençlik turizmi ➤ Yetişkin turizmi ➤ Üçüncü yaş turizmi ➤ Sosyo-ekonomik duruma göre turizm ➤ Lüks turizm ➤ Sosyal turizm 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Deniz turizmi ➤ İnanç turizmi ➤ Av turizmi ➤ Kongre turizmi ➤ Sağlık turizmi ➤ Spor turizmi

Kaynak: Ekşioğlu'nun verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tütüncü (2021:36) tarafından yapılan ve Tablo 2’de gösterilen sınıflandırmaya göre turizm beş ana başlıkta ele alınarak daha sonra alt başlıklar şeklinde kategorize edilmektedir.

Tablo 2: Turizm Türleri

TURİZM TÜRLERİ
DOĞA İLE İLİŞKİSİNE GÖRE TURİZM
-Mevsimine Göre Turizm
-Gidilen Yere Göre Turizm
-Avlanma Tipine Göre Turizm
-Macera Tipine Göre Turizm
- Ekosistem ile İlişkisine Göre Turizm
EĞLENCE İLE İLİŞKİSİNE GÖRE TURİZM
- Yiyecek-İçecek ile İlgili Turizm
- Boş Zaman ve Spor ile İlgili Turizm
- Kişisel Etkinlikler ile İlgili Turizm
- Haz ile İlişkisine Göre Turizm
- Çekim Merkezi ile İlişkisine Göre Turizm
KİŞİSEL ARAYIŞLARA GÖRE TURİZM
- Geçmiş ile İlgili Turizm
- İnanç ile İlgili Turizm
-Sağlık ile İlgili Turizm
-Eğitim ve Yaş ile İlgili Turizm
OLUŞUMLARA GÖRE TURİZM
- Endüstri ile İlgili Turizm
- Kültür ile İlgili Turizm
İŞ İLE İLİŞKİSİNE GÖRE TURİZM
- Kongre ve Toplantı Turizmi
- Fuar Turizmi

Kaynak: Tütüncü'nün verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yapılan tüm bu sınıflandırmalar geçerliliğini korumakla birlikte başta ekonomi ve ticaret gibi dinamik alanlarla ilişkisinden dolayı yeni turizm türlerinin geliştirilmesi ve oluşması muhtemel görülmektedir. Amaç, yer, kişi ve zaman yönünden olmak üzere farklı sınıflandırmaların yapıldığı ve tüm bu kategorizasyon çalışmalarının elde edilecek veriler ışığında incelenip, analiz edilmesini kolaylaştırdığı dolayısıyla da turizmin gelişmesini sağladığı söylenebilir.

1.3.Turist Kavramı ve Türleri

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre turist kelimesi, turizm kelimesinin anlamına uygun olarak, dinlenme, eğlenme, görme, tanıma gibi amaçlarla gezi yapan kişi, seyyah, gezgin manasına gelmektedir. Turizm kavramının yukarıdaki etimolojik açıdan değerlendirmesinden de anlaşılacağı üzere turist kelimesi Latince tornare,

Yunanca tornos kelimelerinden kaynaklı olup Fransızca tour kelimesinden türemiş bir kelimedir. Kelimenin bilimsel anlamda ilk defa 1933 yılında Frederick Wolff Ogilvie tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Tütüncü 2021: 10). Cambridge sözlüğünde turist kelimesi ilgi ve zevk için bir yerin genellikle tatil zamanlarında olmak koşuluyla ziyaret eden kimse olarak tanımlanırken Oxford sözlükte ise zevk için bir yere seyahat eden ya da orayı ziyaret eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Tütüncü (2021:10) turisti yaşadığı veya çalıştığı yerin dışında konaklama, seyahat, yeme-içme gibi faaliyetleri yapan ve gittiği yerde en az 24 saat ve en fazla 1 yıl kalan kimse olarak tanımlamaktadır. UNWTO tarafından yapılan tanımlamada ise turist, seyahatini bir gecelik konaklama yaparak gerçekleştiren ziyaretçidir.

Turist kelimesinin tanımlarından da anlaşılacağı üzere kişisel zevk ve ilgilere dayanan tercihin sonucu olan fiili gerçekleştiren kişiye turist isimlendirilmesinin yapılması, kişisel özelliklerin etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü zevk ve ilgiler kişiden kişiye değişkenlik gösteren tercihlere götürmektedir. Bu kapsamda turistleri belirli tiplere ayırarak ele almak mümkün görünmektedir. Cohen (1972) tarafından yapılan turist tipolojisi sınıflandırması şu şekildedir:

Örgütlü kitle turisti (the organized mass tourist), seyahati süresince risk almamayı, bir rehber eşliğinde bu seyahati tamamlamayı, genellikle kendi çevresiyle sınırlı alanları tercih eden ve tipik özelliği olarak yeniliğe en az açık olup alışılmış olanı seçen turist tipidir. Paket turları satın alır. Her şey önceden planlı ve belirlidir.

Bireysel kitle turisti (the individual mass tourist), bir gruba bağlı olmadan, daha önceden tamamen planlanmamış ve güzergâh üzerinde söz sahibi olabilen bir tura katılan ve bu tur organizasyonunu bir tur acentesi ile gerçekleştiren turist tipidir. Örgütlü kitle turistine benzer olmakla birlikte burada bireysel olarak plan müdahil olabilme, yeniliklere kısmen de olsa açık olma ve sadece iyi keşfedilmiş yerler olmak kaydıyla kendi çevresi dışındaki bölgelere gitme durumları vardır.

Keşifçi/kâşif turist(the explorer), seyahatlerini tek başına planlayan, olabildiğince alışılmışın dışına çıkan, bunun yanında konforlu ve güvenilir ulaşım araçlarını arayan turist tipidir. Bu turist tipi kendi çevresinin dışına çıkmaya meyilli

olmakla birlikte tekrar kendi çevresine dönebilme açısından da tedbirlidir. Yeniliğe açık yapıdadır. Seyahat ettiği yörenin lisanıyla iletişim kurmaya çalışır.

Başboş turist(the drifter), sabit bir seyahat güzergâhı, zaman aralığı ve belirli amaçları olmayan bir turist türüdür. Turla gerçekleştirilen organizasyonları tercih etmez, kendi başına yaşamaya yönelir. Ziyaret ettiği yerin kültürüne angaje olur. Yeniliklere tamamen açıkken alışkanlıklarla bağlantısı neredeyse yok olur.

Yapılan bu dörtlü sınıflandırmada ilk iki turist tipinin alışkanlıklara ve organize turizm faaliyetlerine daha yatkın olduğu anlaşılırken son iki turist tipinin ise daha bağımsız ve bireysel turizm faaliyetlerini benimsediği söylenebilir.

Cohen tarafından yapılan bu turist tipleri sınıflandırmasından da anlaşılacağı üzere bu alanda kişilerin davranışları temelinde bir ayrım gitmek söz konusu olmaktadır. Tamamen alışkanlıklarına uygun olanı tercih edenlerle, yeniliklere tamamen açık olanların yanı sıra hem yeniliklere açık olup hem de alışkanlıklardan gelen konfor ve güveni isteyen turist tiplerinin olduğu görülmektedir.

1.4.Dünyada Turizm

Dünyada pek çok turizm merkezinin birbirinden farklı çekiciliklerinden dolayı turizm destinasyonlarına ilginin her geçen dönemde arttığını söylemek mümkündür. İnsanların zevk ve tercihlerine uygun olarak varlığını sürdüren ve buna yönelik taleplere cevap vermek üzere gelişme kaydeden turizmin, küreselleşen ve nüfusu artan dünyada her açıdan genişleme kaydetmesi kaçınılmazdır. Ancak dünyada yaşanan bölgesel ya da küresel savaş, göç, salgın hastalık gibi olguların vuku bulduğu zamanlarda turizme ilginin azaldığı bilinmektedir. Çünkü turizm, konforlu bir dinlenme, eğlenme, yeme-içme ve gezme faaliyeti olduğu için bu gibi olayların olduğu yer ya da yerlere gidişlerin azalması doğal bir sonuçtur. Özellikle gelir (döviz) getirici, istihdamı artırıcı, yatırıma teşvik edici yönleriyle turizm, dünya ekonomisinde önemli sektörler arasında yer almaktadır. Buna paralel olarak turist sayısının arttığı dönemlerde turizm gelirlerinde artış olmaktadır. Bu durum da ülkelerin cari açıklarının kapanmasında önemli bir finansman olarak turizmin varlığını ortaya koymaktadır.

İnsanlığın ilk çağlarından bu yana seyahat edildiği bilinmekle birlikte bugünkü anlamda küresel ölçekli turizmin 1950'lerden itibaren geliştiğini söylemek mümkündür (Karataş ve Babür, 2013). Tarih içerisinde dini, şifa bulma, gezme gibi gerekçelerle gerçekleştirilen turizm, teknolojinin ve ulaşım ağlarının gelişmesi ile birlikte zevk ve tercihler yönünde de ilerleme kaydederek daha yaygın hale gelmiştir. İnsanların boş zamanlarını değerlendirme isteği, buna koşut turizm türlerinin gelişme kaydetmesi ile turizm verilerinin dünya genelinde bir artış eğiliminde olduğu başta UNWTO olmak üzere ülkeler tarafından yayınlanan veriler incelendiğinde de anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Dünya Turist Sayısı (2000-2020)

Dünya Geneli Turist Sayısı					
Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Turist Sayısı (milyon)	674	809	963	1.207	407

Kaynak: UNWTO'nun verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3'e bakıldığında beşer yıllık dönemlere ait dünya turist sayıları görülmektedir. Buradaki verilere göre turist sayıları sürekli bir artış gösterirken, 2020 yılına bakıldığında dünya geneli yayılan COVID-19 salgını sebebiyle uygulanan karantina ve yasaklar nedeniyle yer değiştirme hareketlilikleri ve dünya ekonomisi durma noktasına geldiğinden turist sayısında bir azalma olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 4: Dünya Geneli Turizm Geliri (2000-2020)

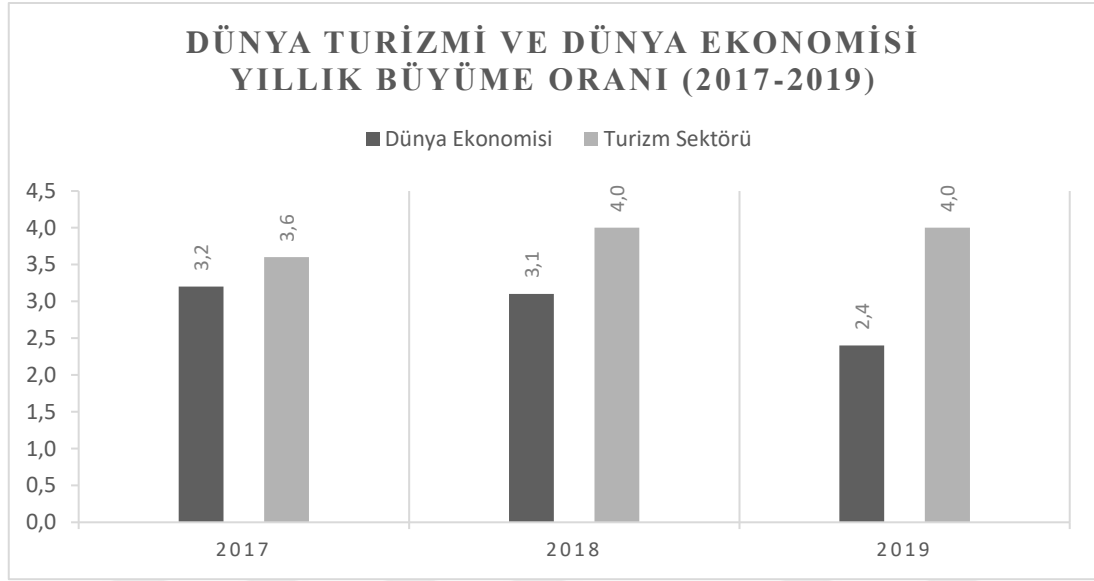
Dünya Geneli Turizm Geliri					
Yıllar	2000	2005	2010	2015	2020
Turist Sayısı (milyar dolar)	475	678	927	1.195	533

Kaynak: UNWTO'nun verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4. incelendiğinde turizm gelirlerinin de beşer yıllık dönemlerde sürekli artış eğiliminde olduğu gözlemlenmekte iken COVID-19 salgının yaşandığı 2020 yılında düşüş göstermiştir. 2020 yılına ait gelirin önceki beş yıllık gelirin %65'i oranında bir düşüş gösterdiği, yine UNWTO'dan elde edilen 2019 yılı dünya turizm geliri (1.510 milyar dolar) verisine göre 2020 yılı geliri bir önceki yıla göre yine %65'i oranında bir düşüş gösterdiği görülmektedir.

Her iki tablodan da görüldüğü üzere turist sayılarındaki artış/azalışa koşut olarak turizm gelirlerinde de aynı yönde bir değişim gerçekleşmektedir. Bu da turizmin ülkelerin gelirlerini bu yönde etkileyen bir faktör haline getirmektedir. Bu durum da ülke ekonomileri, dolayısıyla da dünya ekonomisini etkilemektedir.

Tablo 5: Dünya Turizmi ve Dünya Ekonomisi Yıllık Büyüme (2017-2019)

Kaynak: UNWTO'nun verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Dünya ekonomisi ile dünya turizminin ilişkisinin anlayabilmek için Tablo 5'e bakıldığında her iki göstergede de bir artış eğilimi olduğu gözlenmektedir. Dünya ekonomisi daha düşük düzeyde bir büyüme oranına sahipken turizm sektörü daha yüksek bir büyüme oranındadır. Dolayısıyla turizm sektörünün, dünya ekonomisinden daha hızlı büyüdüğünü söylemek mümkündür. Turizm sektöründeki bu artışın bu sektörde talepte meydana gelen artış, kolay ulaşım imkânları, ülkelerin turizm politikalarındaki olumlu gelişmeler gibi nedenlere dayandığı söylenebilir. Sadece bu iki gösterge doğrultusunda dünya ekonomisi ile turizm sektörü arasında pozitif bir ilişki olduğu, ikisinin de birbirini etkilediği görülmektedir.

Turizm, dünya ekonomisine etkilerinin yanı sıra gelişen teknoloji başta olmak üzere küreselleşen dünya faktörleri dolayısıyla turistlerin sosyal olarak etkileşimlerini de sağlamaktadır. Turizm sayesinde insanlar farklı kültürleri deneyimlemekte, yerel tarihi öğrenmekte, yöresel lezzetleri tatmaktadır. Burada edinilen tecrübeler yaşanan

yere geri döndüğünde transfer edilebilmekte, böylece başka kültürleri ve yaşamları anlamak ve tanımak kolaylaşmaktadır.

Dünya turizminin etkileyen bir diğer faktör de ülkelerin hükümetlerinin almış olduğu turizm politikası kararlarıdır. Sürdürülebilir ve çevreyi önemseyen politikalar turistlerin tercihlerini etkileyen sebeplerdendir. Bu da ülkenin kültürünü tanıtabilme ve ekonomisine döviz girdisi sağlamayı kolaylaştırmaktadır.

Sürekli değişen bir dünyada turizmin de buna ayak uydurması neticesinde yeni ve trend turizm türlerinin gelişmesi de dünya turizmini olumlu etkilemektedir. İnsanların talepleri doğrultusunda alternatif turizm türleri gelişmekte ve bu da turist hareketliliğini etkilemektedir. Bu hareketlilik de turizm geliri başta olmak üzere istihdam, yatırım, cari açık finansmanı gibi alanlara nüfus etmektedir. Her ülke coğrafi yapısı, tarihi dokusu, hükümet politikaları gibi turizmle ilgili özellikleri dolayısıyla farklı konumda olduğundan turizmden bu ölçüde payını almakta ve neticede dünya turizmi verilerinin ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Gelişmekte olan dünyada özellikle teknolojideki ve ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler turizmi etkilemektedir. Neticede bir turist hareketliliği ortaya çıkmakta ve dünya ekonomisi, sosyal parametreler ve paradigmlar bundan etkilenecek sürekli bir ilişkiler ağı oluşturmaktadır.

1.5.Türkiye’de Turizm

Turizm, dünya ölçeğinde küreselleşmenin de etkisiyle klasik turizm faaliyetleri (deniz, güneş, kum) ölçeğinden kültürleri öğrenme, gezme, eğlenme gibi taleplerle çeşitlenmiş ve yayılmıştır. Türkiye de buradan kendi coğrafi ve kültürel yapısı kapsamında payını almış, tarihten günümüze bir gelişme göstermiştir. Dünya turizmini İkinci Dünya Savaşı’ndan öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrıma giderek ele almak mümkündür. Çünkü modern anlamda turizmin bu savaştan sonra gelişmeye başladığı söylenebilir (Pelit, 2021:215).

Türkiye’de turizmin gelişimini Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirmek faydalı olacaktır. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu döneminde

turizme yönelik ülkeye getirilen buharlı gemilerin turizme yönelik ilk hamle olduğu söylenebilir. II. Mahmut döneminde başlayan gemi alma faaliyetleri sonrasında 1890 yılında çıkarılan Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Tatbik Edilecek 190 sayılı Nizamname turizmin gelişmesindeki etkenlerdendir. Yine 1841 yılında açılan Otel d'anleter Türkiye'nin ilk oteli olarak kayıtlara geçmiştir. Avrupa'dan Türkiye'ye yapılan tren seferleri turizmin gelişmesine katkı sağlarken özellikle dış turizm şeklinde ilerleme gösteren sektör Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla duraklama süreci yaşamıştır. Sonrasında cumhuriyetin ilanıyla yeni bir devlet dolayısıyla da yenilenmiş kurumlar ve politikalar doğrultusunda hareket edilirken turizm de buradan payını almıştır. 1923 yılında Milli Türk Seyahat Acenteciliği Ziya ve Şürekâsı (NATTA) turizm ve acente alanlarında açılan ilk kurumdur. Aynı dönemde Passrapid isimli bir acente de kurulmuştur (Kozak, 2012: 126).

1923 yılında Raşit Saffet Atabinen ve çalışma arkadaşları tarafından kurulan Türkiye Seyyahin Cemiyeti turizm alanında kurulan ilk örgütlü organizasyondur (Kozak, 2012:126). İlk olarak 1925 yılında kurulan ve bugünkü Türk Hava Yollarının temellerini atan 1933 yılında Türk Havayolları İşletme İdaresi cumhuriyetin ilk havacılık girişimi olma özelliğini haizdir (Turkish Airlines, 2023).

Ticaret Bakanlığına bağlı bir birim olarak Turizm Müdürlüğü'nün kurulması (1939), 1950 yılında 5647 sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu'nun ve 1953 yılında 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu'nun çıkarılması, 1955 yılında İstanbul Hilton Oteli'nin ve Türkiye Turizm Bankasının açılması (Atatürk Ansiklopedisi, 2023). 1957 yılında Basın, Yayın ve Turizm Vekâleti, 1961 yılında Ankara Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesinin açılması, 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığının kurulması, 1972 yılında Türkiye Seyahat Acenteleri Birliğinin (TÜRSAB) kurulması Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin turizm alanında attığı adımlar olarak öne çıkmaktadır. Bugünkü Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (CHS) kapsamında da turizme önemli destekler verilmekte ve bu yönde politika kararları alınmaktadır (Kozak, 2012:127). Çalışmanın esas çalışma alanı da 2002-2021 yılları arasını dolayısıyla CHS dönemini de içine alan bir analiz çalışması olduğundan, üçüncü bölümde bu dönem turizm verileri ışığında turizmin Türkiye'nin dış ticaretine

etkisi değerlendirilmiş olacaktır. Bu dönemin turizme yönelik bazı verilerini Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de görmek mümkündür. Çeyrek dönemler halinde Türkiye’ye gelen turist sayısının gösterildiği Tablo 6’da 2020 yılına kadar birkaç yılda (2006, 2015 ve 2016 yıllarında) küçük düşüşler olmakla birlikte bir artış eğiliminin olduğu, 2020 yılına gelindiğinde ise küresel bir salgın olan COVID-19’un etkisiyle yaklaşık %70 oranında bir düşüş olduğu görülmektedir. Salgın yılından bir yıl sonra, 2021 yılında ise turist sayısının yaklaşık %100 oranında tekrar bir artış eğilimi göstermeye başladığı görülmektedir.

Tablo 6: Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı (2002-2021)

Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Gelen Turist	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Gelen Turist	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Gelen Turist	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Gelen Turist
2002	I	1.408.504	2007	I	2.601.433	2012	I	3.439.745	2017	I	4.844.761
	II	3.631.334		II	6.582.675		II	9.284.233		II	8.863.391
	III	5.567.672		III	9.807.497		III	13.033.006		III	16.663.265
	IV	2.640.666		IV	4.349.306		IV	6.025.848		IV	8.248.929
2003	I	1.335.641	2008	I	2.984.565	2013	I	4.214.348	2018	I	6.122.182
	II	3.313.681		II	7.702.299		II	10.335.173		II	11.067.987
	III	6.252.925		III	10.827.944		III	13.805.643		III	18.786.765
	IV	3.054.158		IV	4.821.869		IV	6.554.934		IV	9.651.740
2004	I	1.925.434	2009	I	2.858.473	2014	I	4.350.979	2019	I	6.859.710
	II	4.801.235		II	7.732.158		II	10.887.242		II	14.291.820
	III	7.250.521		III	11.239.407		III	14.850.281		III	20.413.006
	IV	3.571.194		IV	5.247.076		IV	6.749.398		IV	10.182.663
2005	I	2.504.460	2010	I	3.178.438	2015	I	4.530.224	2020*	I	5.452.000
	II	6.053.565		II	8.392.989		II	10.364.530		II	-
	III	8.544.066		III	11.563.774		III	14.863.339		III	6.108.431
	IV	4.022.795		IV	5.497.003		IV	6.486.539		IV	4.139.731
2006	I	2.215.794	2011	I	3.673.010	2016	I	4.063.477	2021	I	2.689.986
	II	5.660.359		II	9.354.484		II	6.676.749		II	4.868.041
	III	8.282.690		III	12.597.804		III	9.506.602		III	13.949.631
	IV	3.660.990		IV	5.830.778		IV	5.105.385		IV	8.531.303

(*) 2020 Yılı verileri 1, 3 ve 4. çeyreği kapsamaktadır. 2. çeyreğe ait veriler COVID-19 nedeniyle sınır kapılarında anket yapılmadığından verilmemiştir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 7 incelendiğinde ise Türkiye’nin turizm gelirleri 2002-2021 yılları arasında kapsayacak şekilde incelenebilmektedir. 2020 yılındaki küresel salgın COVID-

19 etkisinin yanında turizm gelirlerinde 6 farklı yılda (2006, 2009, 2010, 2015, 2016, 2020) 2016 yılındaki hissedilir derecedeki düşüş dışında küçük düşüşler yaşandığı gözlemlenmektedir. Yaklaşık olarak Tablo 6'daki gelen turist sayısı ile doğru orantılı olarak yükseliş ve azalış eğilimi gösteren turizm gelirlerinin 2021 yılında %100'e yakın bir yükselişle tekrar artışa geçtiği görülmektedir.

Tablo 7: Türkiye'nin Turizm Gelirleri (2002-2021)

Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Turizm Geliri	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Turizm Geliri	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Turizm Geliri	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	Turizm Geliri
2002	I	1.122.843	2007	I	2.425.258	2012	I	3.524.422	2017	I	3.369.753
	II	2.825.964		II	4.262.510		II	7.066.015		II	5.413.048
	III	6.081.765		III	9.844.809		III	11.055.086		III	11.391.668
	IV	2.389.947		IV	4.409.924		IV	7.361.478		IV	6.109.187
2003	I	1.261.788	2008	I	3.161.506	2013	I	4.648.816	2018	I	4.425.237
	II	2.365.089		II	5.519.758		II	8.315.789		II	7.044.591
	III	7.367.020		III	11.506.483		III	11.579.006		III	11.502.665
	IV	2.860.972		IV	5.227.321		IV	7.765.380		IV	6.540.434
2004	I	1.829.174	2009	I	2.850.711	2014	I	4.807.836	2019	I	4.629.679
	II	3.511.573		II	5.076.277		II	8.975.976		II	7.973.963
	III	8.204.203		III	11.103.383		III	12.854.373		III	14.031.122
	IV	3.531.659		IV	6.034.110		IV	7.667.719		IV	7.885.568
2005	I	2.195.036	2010	I	2.865.050	2015	I	4.868.890	2020*	I	4.101.206
	II	4.218.077		II	5.498.768		II	7.733.677		II	-
	III	9.811.405		III	10.173.986		III	12.294.189		III	4.044.356
	IV	4.097.593		IV	6.393.192		IV	6.568.022		IV	3.913.758
2006	I	2.191.985	2011	I	3.736.769	2016	I	4.066.384	2021	I	2.452.213
	II	4.099.848		II	6.599.971		II	4.981.318		II	3.003.628
	III	8.838.918		III	11.314.074		III	8.277.009		III	11.395.117
	IV	3.463.199		IV	6.464.879		IV	4.782.729		IV	7.631.374

(*) 2020 Yılı verileri 1, 3 ve 4. çeyreği kapsamaktadır. 2. çeyreğe ait veriler COVID-19 nedeniyle sınır kapılarında anket yapılmadığından verilmemiştir.

Kaynak: TÜİK ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ihracat gelirlerinin (2002-2021) gösterildiği Tablo 8 incelendiğinde ise artış eğiliminde olan bir durum ortaya çıkmaktadır. COVID-19 küresel salgın yılı olan 2020 yılı dışında 2009, 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan bir düşüş olduğu da görülmektedir. Turizm gelirlerinde düşüş yaşanan yıllarla aynı dönemde yaşanan bir ihracat geliri düşüşü yaşandığı verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Türkiye'nin İhracat Gelirleri (2002-2021)

Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	İhracat Geliri	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	İhracat Geliri	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	İhracat Geliri	Yıl	Yıllık Çeyrek Dönem	İhracat Geliri
2002	I	7.910.000	2007	I	23.180.000	2012	I	35.305.000	2017	I	39.457.945
	II	8.514.000		II	26.440.000		II	38.993.000		II	41.306.177
	III	9.298.000		III	26.714.000		III	38.615.000		III	39.487.115
	IV	10.337.000		IV	30.938.000		IV	39.549.000		IV	44.243.382
2003	I	10.366.000	2008	I	33.139.000	2013	I	39.484.803	2018	I	43.245.483
	II	11.318.000		II	35.613.000		II	40.644.954		II	43.354.562
	III	12.180.000		III	36.435.000		III	39.489.201		III	42.945.484
	IV	13.389.000		IV	26.841.000		IV	41.861.956		IV	47.623.227
2004	I	13.503.000	2009	I	24.474.000	2014	I	42.195.667	2019	I	44.533.731
	II	15.527.000		II	23.238.000		II	42.224.989		II	43.830.379
	III	15.995.000		III	25.377.000		III	40.510.719		III	44.428.461
	IV	18.142.000		IV	29.054.000		IV	41.573.487		IV	48.040.151
2005	I	17.241.000	2010	I	25.978.000	2015	I	38.972.531	2020	I	42.662.713
	II	18.144.000		II	28.739.000		II	38.167.461		II	32.396.055
	III	18.130.000		III	26.997.000		III	35.333.158		III	43.337.905
	IV	19.961.000		IV	32.169.000		IV	38.508.965		IV	51.241.083
2006	I	18.602.000	2011	I	31.421.000	2016	I	36.280.108	2021	I	49.911.292
	II	21.314.000		II	34.166.000		II	38.636.359		II	54.967.994
	III	21.485.000		III	33.856.000		III	34.005.190		III	55.943.985
	IV	24.134.000		IV	35.463.000		IV	40.325.342		IV	64.468.114

Kaynak: TÜİK ve SBB verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda üç farklı tabloda verilen turist sayısı, turizm gelirleri ve ihracat gelirleri tablosu başta olmak üzere turizmin ekonomik ölçekte Türkiye özelinde ülke ekonomisine etkili bir sektör olduğu anlaşılmaktadır. Turizm, bir hizmet sektörü olması nedeniyle istihdama pozitif etkisinden ve gelişmekte olan yeni turizm türleri nedeniyle yatırıma teşvik etmesinden dolayı Türkiye ekonomisinde etkili bir sektördür. Turizme yönelik kararlar Kültür ve Turizm Bakanlığı ve bu bakanlığın teşkilatları aracılığıyla sürdürülmektedir. Turizmi Teşvik Kanunu, Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı Hakkında Kanun gibi yasal düzenlemelerin yanında bunların türevi diğer mevzuat kuralları doğrultusunda Türkiye turizmi yönetilmekte ve idare edilmektedir.

Türkiye'de özel sektör tarafından kurulan turizm örgütleri de vardır. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), Turist Rehberleri Birliği (TUREB) gibi kamu

kurumu niteliğinde meslek kuruluşları, Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği (TTYD), Türkiye Otelciler Federasyonu (TÜROFED), Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği (TUROB), Profesyonel Otel Yöneticileri Derneği (POYD), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK), Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği (TUYED) bunlar arasındadır (Pelit, 2021:226). Ayrıca Türkiye UNWTO başta olmak üzere birçok uluslararası turizm örgütü üyeliği ve çalışmaları olan bir ülke konumundadır.

Türkiye’de turizm eğitimi de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) bünyesinde teşkil edilen eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kurumlarda turizm sektörünün ihtiyacına uygun işçi yetiştirme, turizm yönetimini anlatma, dünyada kabul gören turizm anlayışına uygun bilgiler verme gibi turizmi geliştirmeye yönelik eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Ortaöğretim düzeyinde Anadolu ticaret meslek liseleri, Anadolu otelcilik ve turizm meslek liseleri, Anadolu meslek liseleri ve özel mesleki ortaöğretim okulları, turizm ile ilgili eğitim veren meslek yüksekokulları, lisans ve lisansüstü düzeyde turizm eğitimi veren üniversiteler Türkiye’de turizm eğitimine yönelik faaliyet gösteren kurumlardır (Pelit, 2021: 230).

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE TURİZM İLİŞKİSİ

2.1.Dış Ticaretin Tanımı

Dünyada var olan kaynaklar farklı yerlerde yer aldığından ülkelerin birbiriyle teması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü insanların ve dolayısıyla toplumların ihtiyaçları farklılık göstermektedir. Bu ihtiyaçlardan kaynaklı oluşan talepleri karşılamak gerektiğinden ülkeler dış alıma yönelmektedir. Aynı şekilde kendi üretimini de dış satıma arz etmektedir. 20. yüzyılda teknoloji ve ulaşımda katedilen gelişimin ülkeler arasında ilişkilerin gelişmesini sağladığı bilinmektedir. Bu durum ülkeler arasındaki rekabeti de güçlendiren bir etkidir. Farklı ülkelerdeki üreticiler ve tüketiciler dış ticaret aracılığıyla bir araya gelmekte ve bunun sonucu olarak ihtiyaçlar tatmin edilmektedir. Teknoloji yoğun mal ve hizmet üreten gelişmiş ülkelerin milli gelir ve refah seviyeleri yüksek olurken, katma değeri düşük üretim yapan gelişmekte olan ülkelerin ise milli gelir ve refah seviyeleri daha düşük kalmaktadır. Böylece rekabet üstünlüğü bir tarafa geçmiş olmaktadır. Bu duruma Türkiye'nin düşük maliyetle ürettiği tekstil malları gibi ürünleri dışarıya satıp yüksek maliyetle üretilen otomobil, akıllı cihaz gibi ürünleri satın alması örnek gösterilebilir (Yapraklı, 2020:4). Tüm bu durumlar içerisinde ülkelerin dış ticaret yapmasının üç temel işlevi olduğunu Sherlock ve Reuvid (2008) söylemektedir:

1. Dünya piyasalarında var olan avantajlardan faydalanarak kıt olan milli kaynakları verimli kullanmak,
2. Aynı mal ve hizmetin farklı türlerini daha fazla ve ucuza tüketebilme olanağı elde etmek,
3. Dış ticaret faaliyetleri neticesinde gelişen teknoloji sayesinde daha ucuz ve kalitesi yüksek ithal ikameci üretim yapabilmektir.

Dış ticarete yönelik yapılan bu giriş mahiyetindeki değerlendirmelerden sonra anlamına bakılacak olursa; TDK sözlükte dış ticaret, “*bir devletin diğer devletlerle gerçekleştirdiği alışveriş, ihracat ve ithalat*” olarak tanımlanmaktadır. Cambridge sözlükte ise bir ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği mal ve hizmet ticareti faaliyeti

dış ticaret olarak tanımlanmaktadır. Yapraklı (2020:3) tarafından yapılan tanımlamaya göre ise dış ticaret, insanların ihtiyaçlarını karşılama niteliğini haiz mal ve hizmetlerin farklı ülkeler arasında alım ve satım faaliyetlerinin gerçekleşmesi ile ortaya çıkan işlemlerdir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere dış ticareti dar anlamda ihracat ve ithalat işlemleri olarak tanımlamak mümkündür. Geniş anlamda dış ticaret ise mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra yatırım ve sermaye hareketliliklerini de kapsayan işlemler bütünü olarak tanımlanabilir.

2.2.Dış Ticaretin Türleri/Kavramları ve Teorileri

Dünya ekonomisinde üretim arzı ile tüketim taleplerinin optimum noktaya ulaşmasını sağlayıcı unsurlardan biri olarak değerlendirilebilecek dış ticaret, ihracat ve ithalat yoluyla kaynakların verimli kullanılması ve dağıtılmasını sağlamaktadır. Bu durumun nasıl gerçekleştiğini anlamak için ihracat ve ithalat işlemlerini ve bunlarla ilgili kavramların ne anlama geldiğini anlamak önem arz etmektedir. Burada öncelikle dış ticaret ile ilgili kavramlar kısaca anlatıldıktan sonra dış ticaret türleri ile dış ticaret teorileri hakkında genel bilgiler verilecektir.

İhracat ve ithalat dış ticaret işlemlerinde temel teşkil etmekte olup hem yerli hem de uluslararası tüketicilerin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Ancak hangi malların ihraç edildiği ve hangilerinin ithal edildiği çeşitli ülkelere tarafından kullanılan üretim faktörlerinin düzeyine bağlıdır. Bu bağlamda dış ticaretten elde edilen gelirin büyüklüğü mal ve hizmet ithalat ve ihracat haminden ve maliyetinden etkilenmektedir. İhracı ve ithalatı serbest olan bir ürünün, ihracat ya da ithalat ve gümrük kanunlarına göre başka bir ülke ve pazara satılmasına ihracat, bunun yabancı bir ülke veya pazardan temin edilmesi eylemlerinin ithalat denilmektedir. Döviz rejiminin düzenleyen yasalara göre ülkeler arasındaki dış ticaret işlemlerine ait gelir ve giderler karşılıklı olarak transfer edilmektedir. Bu kapsamda öncelikle ihracat işlemleri kapsamındaki bazı temel kavramlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Yapraklı, 2020:36):

İhracat Rejimi: İhraç edilmesi yasak olmayan bir malın yurda getirilmesi, gümrükten geçirilmesi, yurt dışına satılması veya gönderilmesine ilişkin kuralların

uygulandığı rejimdir. Diğer bir deyişle ihracat işlemleri öncesinde, esnasında ve sonrasında yapılması lazım gelen yasal gereklilikleri ana hatlarıyla belirleyen bir sistemdir.

İhracatçı: ihracatı yapılan mal ile ilgili ihracatçılar birliğine üye olduktan sonra yurt dışına ihraç edilecek malın üreticisi/tedarikçisi sıfatını üstlenen gerçek ve tüzel kişiliğe sahip, kanuna uygun olarak mal ihraç eden işletmelerdir.

Ön İzinli İhracat: Silah, tohum, gübre vb. bazı malların dış ticaret kapsamında satılması uluslararası antlaşmalara uygun olarak belirlenen yerlerden izin alınarak gerçekleştirilen ihracat türüdür. Ancak izin alındıktan sonra bu mallar ihraç edilebilmektedir.

Konsinye İhracat: İhracat tarihinden itibaren yaklaşık bir yıl içinde fiili mal gönderimi yapılmak üzere gerçekleştirilen ihracat türüdür. Yurtdışında tertip edilen fuarlar, sergiler gibi etkinliklere gönderilen mallar bu kapsamda değerlendirilir.

E-İhracat: Çevrimiçi olarak gerçekleştirilen işlemleri içerir. Dış ticaret ve gümrük mevzuatı hükümlerine uygun olarak mal ve hizmetlerin yurtdışına satıldığı bir ihracat türüdür.

Takas Yoluyla veya Bağlı Muameleyle İhracat: mal, hizmet veya teknolojinin transferi ile bir ülkeden diğerine gönderilen mal ve hizmetlerin bedellerinin tamamının ya da bir kısmının karşılandığı bir ihracat türüdür. Bağlı muamele, ikiden fazla ülke arasında takas yoluyla ihracatın yapılması işlemidir.

İthalat işlemleri kapsamındaki bazı kavramlar da aşağıdaki gibi özetlenebilir.

İthalatçı: İlgili hukuki düzenlemelerin yönergelerine uygun olarak ithal edilecek malın alıcısı veya dağıtıcısı sıfatıyla bu malı ithal eden gerçek veya tüzel kişiliğe sahip işletmelerdir.

Bedelli İthalat: Bu ithalat türü, mevcut ödeme yöntemlerinden birini kullanarak başka bir ülkeye döviz gönderip mal bedelinin ödenmesini içermektedir.

Bedelsiz İthalat: Yurtdışına döviz transfer etmeyen, bedeli dövizle ödenen malın ülke içine giriş yapmasını içeren bir ithalat türüdür. Daha kolay anlaşılması için ABD’de yaşayan bir Türk vatandaşının o ülkede satın aldığı cep telefonunu Türkiye’ye getirmesi örneği verilebilir.

Akreditifli İthalat: bir ithalatçı firmanın anlaşmalı olduğu bankada ihracatçı adına kredi açması ve malın sevk edildiğine dair evrakın teslim edilmesinden sonra malın bedelinin banka tarafından ödenmesi ile gerçekleştirilen bir ithalat türüdür.

Ankonsinyasyon (Komisyoncu) İthalat: İhracatçının malını, ithalatçının ülkesindeki ticaret memuruna veya komisyoncuya belirli bir fiyat üzerinden satış için sevk etmesi ve daha sonra komisyoncunun söz konusu malları satarak bedelini ihracatçıya aktarması senaryosudur.

Dış ticaret, belirli gümrük ve kambiyo rejimlerine uygun olarak yürütülmektedir. Ancak bazı dış ticaret işlemleri var ki karakteristikleri nedeniyle normal dış ticarettten ayrılmaktadır. Bu dış ticaret türlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür (Yapraklı, 2020:39):

Antrepo Ticareti: İhracatçı ve ithalatçıya sağladığı kolaylıklar dolayısıyla dış ticaret hacminin genişlemesini sağlayan bir ticaret türüdür. Gerçekleştirilen ithalat işleminde ithalat vergisi ve dış ticaret politikalarına uymak zorunda kalmadan, serbest dolaşıma dâhil olmamış malların bir süre olmaksızın gümrük antreposuna konulması bir antrepo ticaretidir. Burada ihracatçıya malını dilediği zaman alını arz etmesi imkânı sunulurken ithalatçıya da dilediği malı dilediği zaman ve dilediği miktarda satın alma imkânı sunulmaktadır. Bu ticaret bilhassa karayolu aracılığıyla gerçekleştirilen dış ticaret işlemlerinde yaygındır.

Sınır ya da Kıyı Ticareti: Kara ve deniz sınırı müşterek olan ülkeler arasındaki münhasır anlaşmalara uygun olarak bu anlaşmaya taraf olan ülkelerin sınır ya da kıyı bölgelerine yapılan bir dış ticaret türüdür. Bu ticaret ile işlem yapılırken prosedüre bağlı evrak işlemlerine muafiyet imkânı sunulmak ve böylece ticaret işlemleri kolaylaştırılmış olmaktadır.

Transit Ticaret: Bir ithalatçının bulunduğu ülke dışında başka bir ülkeden satın almış olduğu bir malı üçüncü bir başka ülkeye satması işlemine denir. Örneğin, Çin’de mukim olan bir ithalatçının Türkiye’den satın aldığı bir ürünü Hollanda’ya satması bir transit ticaret işlemidir.

Serbest Bölge Ticareti: Bir ülkenin gümrük sınırları dışında olan ve ticaret rejimi yönünden kısmen ya da tamamıyla gümrük mevzuatı dışında düzenlemelere göre yürütülen ticaretin olduğu yerlere serbest bölge denilmektedir. Bu bölgeler genellikle uluslararası havaalanı ve limanlarda teşkil ettirilmektedir. Serbest bölgenin siyasi sınırları içerisinde bulunduğu ülke ile gerçekleştirdiği ticaret işlemleri iki farklı ülkenin ticareti kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bölgelerde geniş teşvikler sağlanarak ihracata yönelik yatırımların teşvik edilmesi de sağlanmış olmaktadır.

Dış ticaret, iktisat tarihinde yer edinen ve bu çerçevede klasik dönemde ve modern dönemde çeşitli teoriler aracılığıyla incelenmeye ve geliştirilmeye çalışılan bir alandır. Bu kapsamda ortaya konular teoriler Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Dış Ticaret Teorileri

Dış Ticaret Teorileri	
Klasik Dönem	Modern Dönem
Mutlak Üstünlükler Teorisi	Ürün Dönemleri Hipotezi
Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	Teknolojik Açığı Teorisi
Faktör Donatımı Teorisi	Nitelikli İşgücü Teorisi
	Tercihlerde Benzerlik Hipotezi
	Ölçek Ekonomileri Teorisi
	Monopolcü (Eksik) Rekabet Teorisi

Kaynak: Yapraklı (2020)’nin verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

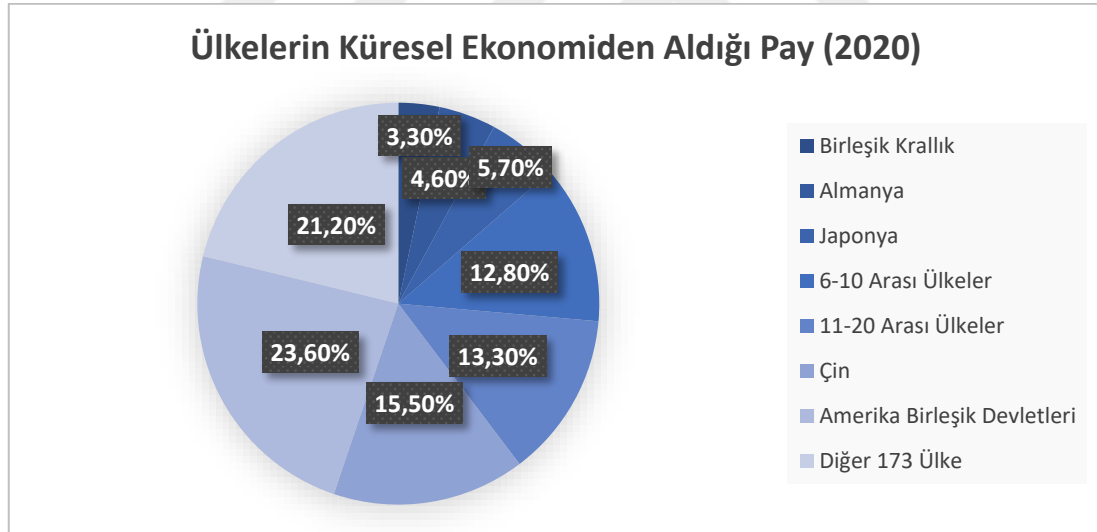
2.3.Dünyada Dış Ticaret

Sanayileşme ile başlayan modern dönem, yaşanan iki büyük dünya savaşından sonra nihayet küreselleşen günümüz dünyasında âdeta sınırlar kalkmışçasına tüm insanları, toplumları ve ülkeleri bu küreselleşme dalgasının etkisi altında bırakmaktadır. Elbette bu küreselleşmede gelişen teknolojinin önemi çok büyüktür. Bu durum ülkeler arası ilişkilerin kaçınılmaz bir şekilde gelişmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle ekonomik ve ticari alanda gerçekleştirilen ikili ya da daha fazla taraflı

uluslararası işlemler dünya ekonomisine ve ticaretine etki etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalayabilmek için yapısal reformlar yapmakta, neoliberal politikalar etkinliğini giderek arttırmaktadır. Tüm bu serbestleşme eğilimli küresel ticaret, oluşan rekabet dolayısıyla da korumacı önlemlerin alınmasında engel oluşturmamaktadır.

Dünyada dış ticareti anlayabilmek için tüm dünyada dış ticaret kapasitesi en büyük olan ülkelere bakmak gerekir. Grafik 1’de 2020 yılına ait ülkelerin küresel ekonomiden aldığı paylara ait veriler vardır (Şehitoğlu, 2020). 193 ülkenin olduğu dünyada ticaret hacmi en büyük ilk 20 ülke dışındaki diğer ülkelerin dünya ekonomisinin dörtte birinden daha azını oluşturduğu grafikte görülmektedir. En büyük pay %23,6 ile ABD’ye aittir. Bunu sırasıyla Çin, Japonya, Almanya ve Birleşik Krallık izlemektedir.

Grafik 1: Ülkelerin Küresel Ekonomideki Payı (2020)

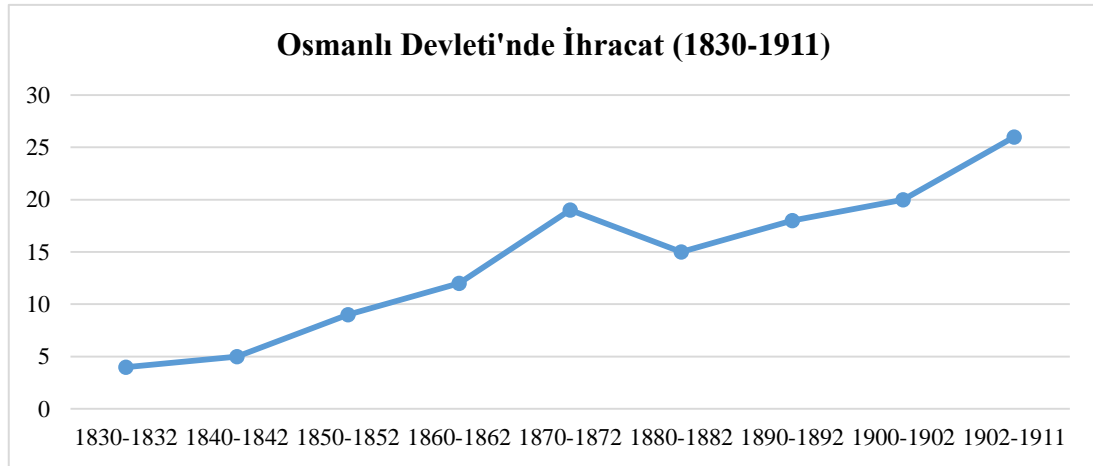
Kaynak: Şehitoğlu'nun verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

2.4. Türkiye’de Dış Ticaret

Osmanlı Devleti’nden itibaren başlayan Türkiye’nin dış ticaret serüveni, Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile başlayan ve ithalatı artırıcı ihracatı azaltıcı uygulamaların olduğu dönemde ivme kazanmaya başlamıştır. Söz konusu anlaşma ile yabancı tüccarlara birçok ayrıcalık tanınmıştır. Bu durum da Avrupa’nın Osmanlı

Devleti ile ticaretini artırıcı etken olmuştur. Grafik 2’den de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nin 1830 ila 1911 yılları arasında ihracatın 1880-1882 dönemi hariç sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda dışa açık bir ekonomi haline gelen Osmanlı Devleti ekonomisinde yerli üretimin gerilemesi kaçınılmaz olmuştur (Kılınç Savrul vd. 2013:57).

Grafik 2: Osmanlı Devleti’nde İhracat (1830-1911)

Kaynak: Kılınç Savrul vd. verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ilk dönemlerinde Lozan Antlaşmasının gümrük tarifeleriyle ilgili antlaşmanın imzalanmasından sonraki ilk beş yılda değiştirilmesi yasak olan hükümlerin de etkisiyle 1929 yılına kadar dışa açık bir ekonomi benimsemiştir. Bundan dolayıdır ki 1923 ila 1929 yılları arasında Türkiye ekonomisi sürekli dış ticaret açığı vermiştir. Bu durumu Tablo 10’dan izlemek mümkündür. Tablodan da görüleceği üzere bu dönemde ihracat ve ithalat eğilimleri birbirine benzer artış ve azalışlar göstermektedir. Yalnızca 1929 yılında ihracat düşerken ithalatta bir artış söz konusudur. Bu durum da bu yıldan sonra gümrük tarifeleriyle ilgili vergilerin artacağı beklentisinin sonucudur.

Tablo 10: 1923-1929 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret

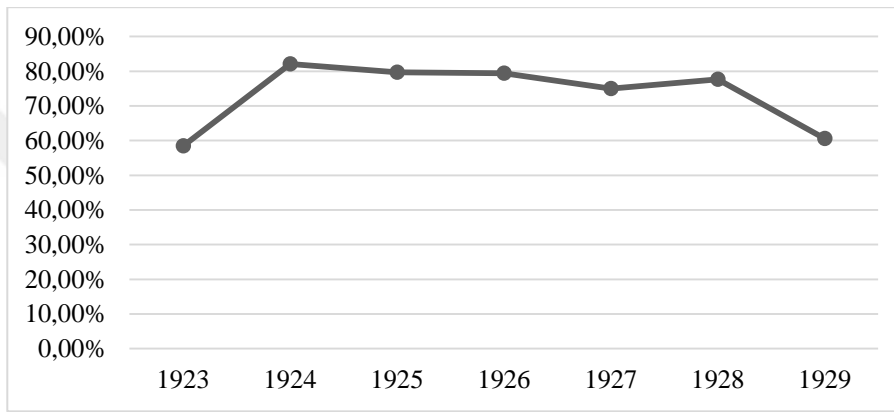
Yıl	İhracat (USD)	İthalat (USD)	Dış Ticaret Dengesi (USD)	Karşılama Oranı
1923	50.790	86.872	-36.082	58,47%
1924	82.435	100.462	-18.027	82,06%
1925	102.700	128.953	-26.253	79,64%
1926	96.437	121.411	-24.974	79,43%

1927	80.749	107.752	-27.003	74,94%
1928	88.278	113.710	-25.432	77,63%
1929	74.827	123.558	-48.731	60,56%

Kaynak: TÜİK.

Grafik.2 incelendiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranlarını görülmektedir. Bu oranın en yüksek olduğu yıl 1924 yılı olarak görülmekteyken kriz yılı olan 1929 yılına ulaşıldığından ise karşılama oranının %60'lar seviyesine düşmüştür.

Grafik 3: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1923-1929)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1929 yılındaki Büyük Buhran'dan sonra piyasa ekonomisine olan güven azalmış ve 1930'lu yıllarda devletçi politikalar güdülmeye başlanmıştır. Lozan Antlaşmasından kaynaklı gümrük tarifelerindeki kısıtlar da kalktığından ithalata kısıtlama getirilmiştir. Dış ticaret ikili anlaşmalara göre gerçekleştirilmiştir (Başar, 2020:185). 1930 ila 1938 yılları arasındaki dış ticarete ait bilgilere Tablo 11 üzerinden ulaşmak mümkündür. Söz konusu dönemin ilk üç yılından sonra ihracatta sürekli bir artış olmuştur. İthalatta da benzer bir tablo oluşmuş ve 1934 yılından itibaren sürekli artış eğilimi göstermiştir. 1938 yılı hariç dış ticaret sürekli fazla vermiştir.

Tablo 11: 1930-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret

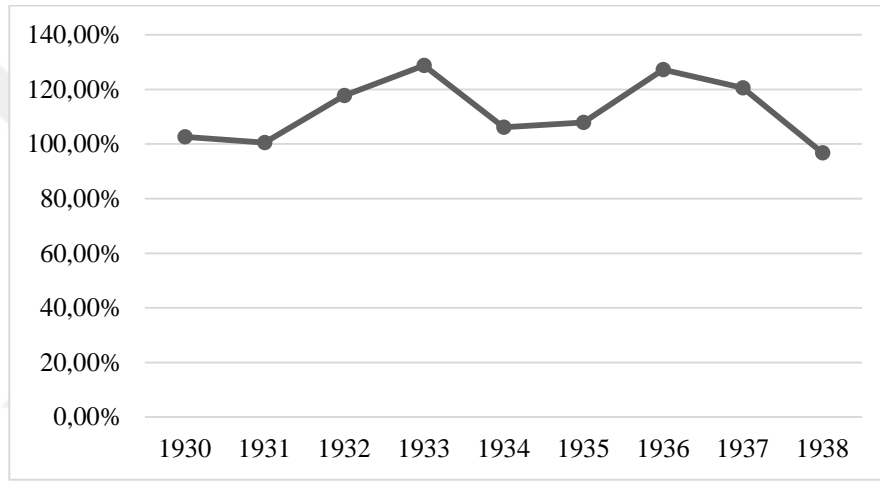
Yıl	İhracat (USD)	İthalat (USD)	Dış Ticaret Dengesi (USD)	Karşılama Oranı
1930	71.380	69.540	1.840	102,65%
1931	60.226	59.935	291	100,49%
1932	47.972	40.718	7.254	117,82%
1933	58.065	45.091	12.974	128,77%
1934	73.007	68.761	4.246	106,18%

1935	76.232	70.635	5.597	107,92%
1936	93.670	73.619	20.051	127,24%
1937	109.225	90.540	18.685	120,64%
1938	115.019	118.899	-3.880	96,74%

Kaynak: TÜİK.

İthalatın ihracatı karşılama oranının görüldüğü grafik.3 incelendiğinde söz konusu yıllarda sürekli bir dış ticaret fazlası verme durumunun 1938 yılı hariç olmak üzere görülmektedir.

Grafik 4: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1930-1938)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracatın en büyük paya sahip kalemi tarım sektörü olmuştur. İthalatta ise 1930 öncesinde gıda maddeleri, tekstil ürünleri ile inşaat malzemeleri önemli bir yer edinirken bu yıldan itibaren ve özellikle de 1934 yılından sonra yatırım malları ithalatın ilk sırasında yer almıştır (Başar, 2020:187). Bu dönemde İlk Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmıştır (1934-1938).

1939-1949 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye taraf olup savaşa müdahil olmasa da İkinci Dünya Savaşı'nın tüm dünyayı etkisi aldığı bir dönem olmuştur. Başta İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmak üzere planlanan ekonomi politikalarını etkin bir şekilde uygulamak bu dönemde mümkün olamamıştır. Askeri harcamaların artması, üretimin düşmesi ve yatırımların uygulanamaz noktaya gelmesiyle ülke ekonomisi dar boğaza girmiştir. Bu dönemde ülkenin altın ve döviz rezervlerinde artış olmuştur. Tablo 12'den dönemin dış ticaret göstergeler incelendiğinde önceki

dönemin devamı niteliğinde dış ticaret fazlası verme alışkanlığı devam etmiştir. Ta ki 1946 yılına gelindiğinde ülkede yapılan devalüasyonun istenilen sonucu vermeyip, ithalatı tetiklemesi üzerine dış ticaret açıkları ortaya çıkmaya başlamıştır (Başar, 2020:187).

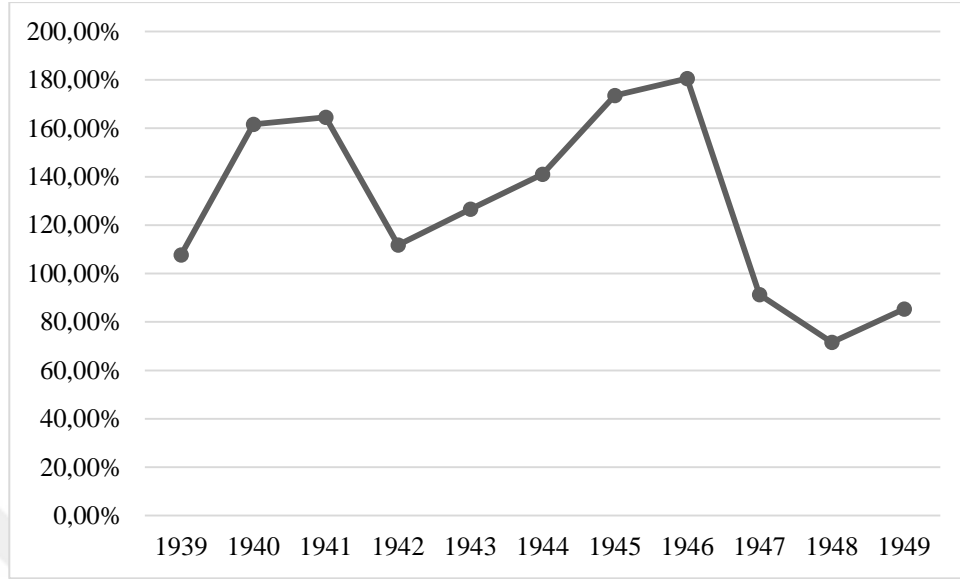
Tablo 12: 1939-1949 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Ticaret

Yıl	İhracat (USD)	İthalat (USD)	Dış Ticaret Dengesi (USD)	Karşılama Oranı
1939	99.647	92.498	7.149	107,73%
1940	80.904	50.035	30.869	161,69%
1941	91.056	55.349	35.707	164,51%
1942	126.115	112.879	13.236	111,73%
1943	196.734	155.340	41.394	126,65%
1944	177.952	126.230	51.722	140,97%
1945	168.264	96.969	71.295	173,52%
1946	214.580	118.889	95.691	180,49%
1947	223.301	244.644	-21.343	91,28%
1948	196.799	275.053	-78.254	71,55%
1949	247.825	290.220	-42.395	85,39%

Kaynak: TÜİK.

Dönemin ihracatın ithalatı karşılama oranları incelendiğinde grafik.4’te de görüldüğü üzere azalış ve artışların yaşandığı, istikrarlı olmayan bir dönem olarak göze çarpmaktadır. 1947 yılının milat olduğu ve bu yıldan sonra karşılama oranı sürekli bir azalma göstermeye başlamıştır.

Grafik 5: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1939-1949)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1950 yılından sonra Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin durumu çok partili sisteme geçiş ile Demokrat Parti (DP) iktidarıyla geçen 1950-1960 yılları arasındaki süreçte liberal politikalara geri dönülerek, tarıma öncelik veren, özel sektör aracılığıyla sanayileşme amacı güden bir irade olduğunu söylemek mümkündür. Askeri darbeyle sona eren DP hükümetleri sonrasında kalkınma planlarının uygulanmaya başlandığı 1960 ila 1980 yılları arasında kapsayan planlı dönemlere geçiş yapılmıştır. İlk kalkınma planı 1963 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu planlar kamu sektörü için emredici, özel sektör için ise özendirici niteliktedir. 1963-1973 yılları arasında ithal ikameci bir politika sergilenmiş ve ithal edilen ürünlerden bazılarının üretilmesi planlanmıştır. Dönem boyunca dış ticaret sürekli açık vermiştir. Süreç içerisinde dünyada ve ülke içinde yaşanan Petrol Krizi ve dünya ticaretinin daralması ile Kıbrıs Barış Harekâtı ve yüksek enflasyon gibi olgular nedeniyle dış ticarete hedefler tutturulamamıştır (Kozak, 2020:216).

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve özellikle de dış ticareti açısından önemli bir yıldır. 24 Ocak Kararları olarak bilinen ve bu tarihte açıklanan program çerçevesinde ülke ekonomisinde yapısal değişiklikler gerçekleşmeye başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikası terk edilerek liberal ekonomik paradigmalara çerçevesinde adımlar atılmıştır. Bu kapsamda dışa açık, ihracata dayalı ve döviz gelirlerini artırıcı,

uluslararası rekabet koşullarına ayak uydurabilen bir serbest ekonomi politikası uygulanmaya başlamıştır. Bu kapsamda gümrük ve vergi ile ilgili mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Gerçekleştirilen ve dış ticareti geliştirmeyi amaçlayan bu yapısal dönüşümlerden sonra da ülke dış ticaret açığı vermeye devam etmiştir. 1990 yılında yaşanan Körfez Krizi ve küresel ekonomik durgunluk gibi sebeplerle ekonomi olumsuz etkilenmiş ve belirlenen hedeflere ulaşamamıştır. 1994 yılında ilan edilen 5 Nisan Kararları ile TL devalüe edilmiştir. 1997 yılındaki Doğu Asya ve Rusya ile Brezilya'daki krizlerden etkilenerek dış ticarete azalış meydana gelmiştir. 1999 yılında yaşanan Marmara depreminin ülke ekonomisine oluşturduğu ağır yük olumsuz etki bırakmıştır. Enflasyon planlandığı düzeye düşürülemediği, yüksek faiz varlığını korumuştur. 1950-2001 yılları arasındaki dönemi kapsayan dış ticaret verileri Tablo 13'te yer almaktadır. Bu dönemde ülke sürekli dış ticaret açığı vermiştir (Kozak, 2020:222).

Tablo 13: 1950-2001 Yılları Arasında Türkiye'de Dış Ticaret

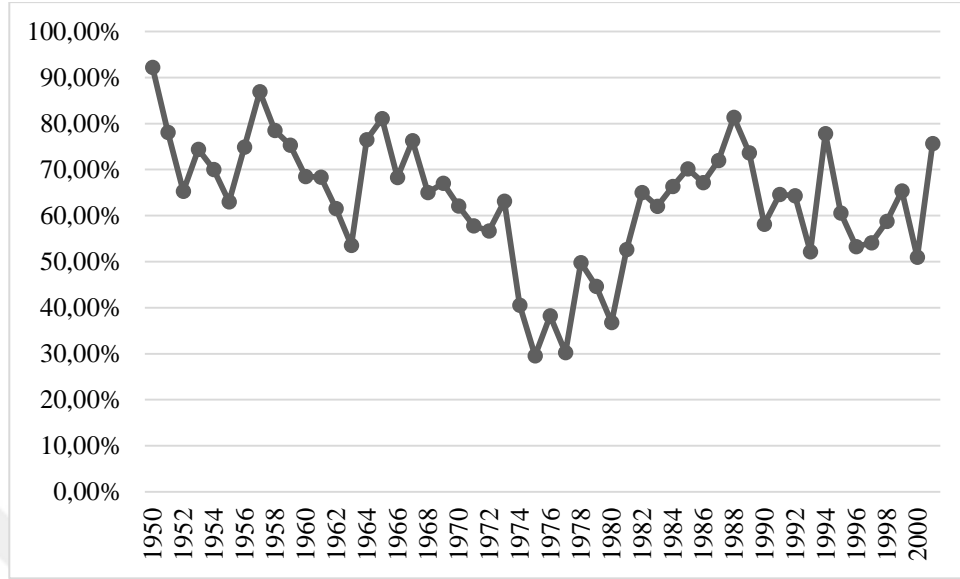
Yıl	İhracat (USD)	İthalat (USD)	Dış Ticaret Dengesi (USD)	Karşılama Oranı
1950	263.424	285.664	-22.240	92,21%
1951	314.082	402.086	-88.004	78,11%
1952	362.914	555.920	-193.006	65,28%
1953	396.061	532.533	-136.472	74,37%
1954	334.924	478.359	-143.435	70,02%
1955	313.346	497.637	-184.291	62,97%
1956	304.990	407.340	-102.350	74,87%
1957	345.217	397.125	-51.908	86,93%
1958	247.271	315.098	-67.827	78,47%
1959	353.799	469.982	-116.183	75,28%
1960	320.731	468.186	-147.455	68,51%
1961	346.740	507.205	-160.465	68,36%
1962	381.197	619.447	-238.250	61,54%
1963	368.087	687.616	-319.529	53,53%
1964	410.771	537.229	-126.458	76,46%
1965	463.738	571.953	-108.215	81,08%
1966	490.508	718.269	-227.761	68,29%
1967	522.334	684.669	-162.335	76,29%
1968	496.419	763.659	-267.240	65,01%
1969	536.834	801.236	-264.402	67,00%
1970	588.476	947.604	-359.128	62,10%

1971	676.602	1.170.840	-494.238	57,79%
1972	884.969	1.562.550	-677.581	56,64%
1973	1.317.083	2.086.216	-769.133	63,13%
1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	40,56%
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	29,57%
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	38,22%
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	30,24%
1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	49,75%
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.237	44,60%
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	36,79%
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.440	52,64%
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	64,98%
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	62,02%
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.428	66,32%
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.366	70,16%
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.045	67,15%
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.758	71,97%
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	81,35%
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	73,61%
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	58,11%
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	64,59%
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	64,34%
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	52,14%
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	77,81%
1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	60,59%
1996	23.224.465	43.626.642	-20.402.177	53,23%
1997	26.261.072	48.558.721	-22.297.649	54,08%
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	58,74%
1999	26.587.225	40.671.272	-14.084.047	65,37%
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.915	50,96%
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	75,69%

Kaynak: TÜİK.

Grafik 5'te söz konusu yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranları gösterilmektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere ülke ekonomisi bu dönemde sürekli dış ticaret açığı vermiştir. Bu durum çalışmanın üst sınırı olan 2021 yılına kadar da devam etmiştir.

Grafik 6: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1950-2001)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın mahiyeti itibariyle Türkiye’de dış ticaret başlığı altında 2002 yılına kadar var olan veri setleri incelenmiştir. Çalışmanın analiz kısmında sonraki dönemler ele alınacağı için tekrara düşmemek adına burada 2002-2021 yılları arasındaki veri setlerine yer verilmemiştir.

2.5.Dış Ticaret ve Turizm İlişkisi

Turizm, gelir getirici etkisi ile ihracatın görünmeyen kalemleri arasındadır. Teknik anlamda bir mal çıkışı olmasa da turizm bir hizmet sektörü dalı olması nedeniyle dış ticaret ile ilişkilidir. Küreselleşen dünyada turizm hareketliliği artmakta dolayısıyla ihracat gelirleri bundan payını almaktadır. COVID-19 salgını gibi turizmi olumsuz etkileyen etmenlerin gerçekleştiği dönemlerde turizm gelirleri düşerken ihracat gelirlerinde de düşüş olduğu gözlemlenmektedir (bkz. Tablo 7 ve Tablo 8).

Dış ticaret ülkeler arasında ihracat ve ithalat işlemleri olarak tanımlanırken, turizm de en az 24 saat ve en fazla 1 yıl kalmak kaydıyla yaşanan ya da çalışılan yerin dışında bir yere yeme-içme, eğlenme, dinlenme gibi gerekçelerle yapıla seyahat olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda turizm hareketlilikleri neticesinde ulaşım, barınacak yer, yeme-içme, sağlık, güvenlik gibi alanlarda da hizmet arzı gerçekleşeceğinden bir gelir elde edilecektir. Bu gelir ülkelerin jeopolitik, tarihi ve doğal güzellik gibi özelliklerine

göre değişkenlik gösterir. Ancak her ülkenin dış açıklarını finanse edecek gelir kalemleri arasında turizm ve turizmle bağlantılı sektörlerden elde edilecek gelirleri saymak yanlış olmayacaktır.

2.6.Literatür Taraması

Dış ticaretin önemli kalemlerinde olan turizmin etkisini araştıran farklı çalışmalar olduğu gözlemlenmiştir. Turizmin etkisinin giderek artması farklı çalışmalar yapılmasının önün açarken, yapılan çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlar da karar vericilerin bunlardan yararlanarak politikalar üretmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda bu çalışmanın oluşmasında etkili olan çalışmalar başta olmak üzere konu ile ilgili literatüre yönelik bilgi verilmesi çalışmanın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Çetintaş ve Bektaş (2008) çalışmalarında Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemli ilişkileri 1964-2006 dönemini kapsayacak şekilde nedensellik ADRL yöntemi ile analiz etmiştir. Bu çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş ancak kısa dönemde bir ilişkinin varlığı tespit edilmemiştir. İncelenen dönemde turizm gelirlerindeki %10’luk bir artışın %1,7’lik bir ekonomik büyümeye neden olduğu görülmüştür. Turizm ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki olduğu ve turizmin ekonomik büyümenin anlamlı Granger nedeni olduğu ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda, oluşturduğu olumlu etki sebebiyle turizmin Türkiye’nin önemli büyüme kaynaklarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kuşat (2011), çalışmasında dünya ekonomisinde sınırların aşılacak küreselleşmenin gerçekleştiği günümüz dünyasında turizmin de bu küreselleşme sürecinden etkilenmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Teknolojik gelişmeleri de etken kabul ederek incelediği çalışmasında, pazar yapısında olası değişmeleri değerlendirmiştir. Turizm sektöründe rekabetin etkenlerini ve bu etkenlerin ekonomiye dahil edilmesini ele almıştır.

Gelişen dünyada turizm sektörünün konumunu ele alan Karataş ve Babür (2013), dünya ekonomisinin gösterdiği değişim ve gelişme ile turizm sektörünün başlıca etkenlerinden olan bilgi teknolojilerinin turizm üzerindeki etkisini incelemiştir.

İncelemede dünyada ortaya çıkan değişimlerin turizm sektörü için de takip edilmesi ve sektör işletmelerinin bilgi teknolojilerini sistemleri ile bütünleştirerek kullanması gerekliliğini ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonunda ekonomik gelişmelerin turizm sektörünü büyük ölçüde etkilediği belirtilmiştir.

Topçuoğlu ve Bozkurt (2013), Türkiye’de ekonomik büyüme ve turizm ilişkisini incelemiştir. Söz konusu çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiği belirtilmiştir. Turizmden elde edilen gelirin ihracat gelirleri içerisindeki oranı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu ilişkinin varlığının hem kısa dönemde hem de uzun dönemde olduğu; buna paralel olarak dışa açıklıkta da aynı nedenselliğin söz konusu olduğu ancak döviz kuru değişkeninin de bu nedenselliğin saptanamadığı ifade edilmiştir.

Turizm sektörüne ait 2000-2012 dönemini kapsayan makro göstergeler temel alınarak turizm sektörünün gelişimi ve Türkiye ekonomisine katkıları Şen ve Şit (2015) tarafından incelenmiştir. Turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisindeki rolünü ve önemini ele aldıkları bu çalışmada, Türkiye’nin turizm gelirlerinin anılan dönemde %236 oranında bir artış gösterdiği ve Türkiye’nin dünya turizm gelirlerinden elde ettiği payın artarak dünya genelinde turist sayısı alanındaki sıralamada yedinci sıraya yükseldiği belirtilmiştir. Turizm gelirlerindeki artışın kriz sonrası dönemlerde iyileşmeyi artırıcı etkileri haiz olduğu vurgulanan çalışmada, yine turizm gelirleri, dış ticaret açığıının ve cari işlemler açığıının kapanmasında önemli etken olarak gösterilmiştir.

Özcan ve Yorgancılar (2016) uluslararası ticaret ile turizm arasında bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı çalışmalarında turizm ile ihracat ve toplam ticaret hacmi arasında bir ilişkinin var olduğunu tespit etmiştir. Bu iki değişken ile turizm arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı Granger Nedensellik Testi Toda-Yamamoto Yaklaşımlar kullanılarak elde edilmiştir. Yine aynı yöntemle turizm ve ithalat ile tek yönlü nedensellik ve turizmden diğer değişkenlere doğru nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016) Türkiye'nin turizm gelirleri, uluslararası turist sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Pesaran v.d.(2001) ARDL sınır testi ve uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmini yöntemiyle incelemiştir. Hem kısa dönemde hem de uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. İlişkinin varlığının ortaya konulduğu bu çalışmanın sonunda turizm gelirlerinin artırmak için politika önerilerinde bulunulmuştur. Bunlardan birincisi uygun fiyatlı mal ve hizmet sunumunun sağlanması iken ikinci politika önerisi ise ekonomik getirisi yüksek turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesidir.

Bilgiçli ve Altınkaynak (2016) 1980 yılından sonra dışa açılan Türkiye ekonomisindeki ivmenin turizmin döviz girdisi sağlama aracı olması nedeniyle ilişkili olduğunu söylemiş ve bu ilişkinin ithalat-ihracat açıklarının azalmasında, istihdamın artmasında kendisini gösterdiğini belirtmiştir. Çalışmada, yabancı turist sayısı, dış ticarete turizmin yeri, turizm geliri miktarı, turistlerin harcamaları gibi verilerin Türkiye turizminin özellikle son yıllarda geliştiğini gösterdiği kaydedilmiştir.

Turizm gelirleri ile dışa açıklık arasındaki ilişkiyi Terzi ve Tütüncü (2017) Türkiye için incelemiştir. 1985-2014 dönemini kapsayan çalışmada dışa açıklık ve turizm gelirleri arasında anlamlı bir nedensellik olduğu ortaya konulmuştur. Turizm gelirlerinin Türkiye'de dış ticaret serbestleştikçe ve ticari açıklık artış gösterdikçe arttığı tespit edilmiştir.

Çelik, Kaplan ve Barak (2017) Türkiye'de cari açık ile turizm gelirleri arasında sürdürülebilirlik açısından bir çalışma ortaya koymuştur. 1980 yılından sonra serbestleşen dış ticaretin neticesi olarak ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek azalması cari açığını artmasına neden olmuştur. Bu açığın giderilmesinde turizm gelirlerinin etkisi incelendiğinde özellikle 90'lı yıllardan itibaren artış eğiliminde olan turizm gelirlerinin açığın sürdürülebilmesine -az da olsa- pozitif etkili olduğu saptanmıştır. Çalışmada 1980-2016 yılları arasındaki veriler incelenmiştir.

Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ile ilişkisini ele alan Beyaz ve Karabacak (2018), 1980'li yıllarda başlayan dünya ekonomisindeki

serbestleşmenin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret açığı ve dolayısıyla cari açığı artırdığını söylemiştir. Yine aynı dönemlerde artış eğiliminde olan turizm gelirlerinin en çok döviz getirici kalemlerden olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin söz konusu açıkları kapatabilmek için dış turizm dengesinden istifade ettiğini belirtmiştir. Çalışmada cari işlemler dengesi ile ilgili bilgi verildikten sonra turizm sektörünün ülke ekonomilerindeki önemine değinilmiş ve son bölümde de turizm sektörünün cari işlemler hesabına etkileri açıklanmıştır.

Şahin (2018) Türkiye'nin turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışmada turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin varlığı hem uzun dönem hem de kısa dönem için geçerli görülmüştür.

Dış ticaretin görünmeyen kalemi olarak isimlendirilen turizmi inceleyen Yılmaz (2019), turizm gelirin dış ticaret (ihracat) geliri sayılıp sayılmamasını ele almıştır. Dışarıya bir mal çıkışı olmamasına rağmen döviz getirici etkisi nedeniyle turizmin dış ticaret kalemlerinden sayılabileceğini ifade etmiştir. Çalışmada turizm gelirin yıllar itibariyle ihracata etkisi ve dış ticaret açığını kapatmadaki etkisi ele alınmıştır.

Kuşat (2019) Türkiye turizm sektörüyle dünya turizm sektörünün lideri konumunda olan ülkeleri (ABD, İspanya, Tayland, Çin ve Fransa) kıyasladığı çalışmasında turizm gelirleri ve ihracat performansı kıyaslaması yapmıştır. Yöntem olarak RCA endeksi ile CEP endeksini kullandığı çalışmasında Türkiye'nin turizm rekabet gücünü yüksek bulurken Tayland hariç diğer dört ülke karşısındaki ihracat performansını yüksek olarak ortaya koymuştur.

Önal (2020) uluslararası turizm hareketlerinin ülkelerin ekonomik gelişim ve refahına etkisini Türkiye örneğiyle ele almıştır. Çalışmada turizm gelir ve giderleri ile uluslararası ticaret kalemleri arasında güçlü bir nedensellik olduğu ortaya konulmuştur. Buna paralel olarak karar vericilerin de bu nedenselliği göz önünde bulundurmasının önemli olduğu vurgulanmıştır.

Literatür tarama yöntemini kullanan Yaşar (2020) araştırmasında ikincil verilere dayanarak dış turizm pazar potansiyeline yönelik bir değerlendirme yapmıştır. Literatür çalışmalarının sonuçlarından Türkiye'nin deneyimli bir turizm ülkesi olduğu ve ülke turizm hedefleri kapsamında niteliği artırıcı tedbirlerin alınması koşuluyla istenilen seviyeye ulaşılabileceğini ifade etmiştir.

Coşgun ve Alkan (2020) Türkiye'de liberalleşme eğilimlerinin turizme etkilerini incelemiştir. 1950'li yıllardan başlayan değerlendirmede devlet ve özel sektör karar ve uygulamalarının değerlendirildiği çalışmada 1980 yılında sonra gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin özel girişimciliği ve dış yatırımları teşvik ettiği ve burada turizm girişimciliği ve dış yatırımlarına da paralel şekilde etkili olduğu ifade edilmiştir. Teknoloji ve bilgi alanındaki gelişmelerin de incelendiği çalışmanın sonucunda Türkiye'de turizmin liberalleşmeden etkilendiği ortaya konulmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde turizm gelirleri, dış ticaret açığı ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada Durmuş vd. (2021), ekonomik faaliyetler içerisinde giderek artan bir etkiye sahip olan turizmin döviz getirici özelliği dolayısıyla birçok ülkenin makroekonomik verilerine etkili olduğu belirtilmiştir. Çalışmada 1995-2019 yılları temel ve 14 gelişmekte olan ülke ele alınmıştır. Turizm gelirleri, dış ticaret açığı ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ortaya konulmuştur.

Akbulaev ve Mirzayeva (2020) uluslararası turizmden elde edilen gelirin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada bir ülkenin dış ticaret dengesi ile uluslararası turizm arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada uluslararası turizm gelirindeki %1'lik bir artışın diğer sektörlerde yapılan mal ihracatını yaklaşık olarak %0,57 ve dış ticaret dengesini yaklaşık olarak %0,59 büyüttüğü ortaya koyulmuş ve turizmin ödemeler dengesinde önemli bir yeri olduğu saptanmıştır.

Bozkurt (2021), OECD Ülkelerinde Uluslararası Turizm Harcamalarının Dış Ticaret Hacmine Etkisi başlıklı yüksek lisans tezinde OECD'ye bağlı 36 ülkenin 2000-2018 yılları arasındaki turizm harcamalarını panel veri analizi ile dış ticaret hacmine

etkisi bağlamında analiz etmiştir. Çalışmanın sonunda uluslararası turizm harcamalarında gerçekleşen artışın dış ticaret hacmini genişlettiği ortaya çıkmıştır. Yine çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise bilhassa gelişmekte olan ülkelerde yüksek büyüme oranlarının gerçekleşmesinde ve cari açıkların finansmanının sağlanmasında turizm harcamalarının etkili olduğudur. Turizm harcamalarının büyüme oranları, cari açığın finansmanının sağlanması ve gelir artırıcı gibi etkileri, karar vericilerin turizmi teşvik edici politikalar uygulamasına neden olduğu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar arasında yer almaktadır.

Köksal (2021), uluslararası ticaret ve turizm gelişiminin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini Türkiye’den kanıtlar sunarak incelemiştir. Çalışmada GSYİH, GINI katsayısı, uluslararası ticaret ve yaşam kalitesi arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu ortaya koyulmuşken turizmdeki gelişmenin Türkiye’de yaşam kalitesi üzerinde anlamlı düzeyde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nijerya’da turizm ve döviz gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada Matthew, Ede, Osabohien, Ejemeyovwi, Ayanda ve Okunbor (2021) FMOLS ve Johansen tarafından eşbütünleşme ekonometrik analiz tekniklerinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda Nijerya’nın ekonomik büyümesi üzerinde turizm gelirlerinin önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda hükümetin turizm teşvikleri aracılığıyla ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği ifade edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TURİZM VE İHRACAT İLİŞKİSİ

3.1. Veri

Bu çalışmada Türkiye’de turizm ile ihracat arasında bir ilişkinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu analizin gerçekleştirilmesi için 2002-2021 yılları arası turizm gelirleri ile ihracat gelirleri ele alınmıştır. Çalışmada yer alan değişkenlere ait veriler TÜİK Veri Portalı, SBB Gösterge ve İstatistikler Sistemi, UNWTO Veri Gösterge Paneli, Ticaret Bakanlığı istatistikler sayfası ve TÜRSAB Rapor ve İstatistik Sistemi’nden elde edilmiştir. Elde edilen verilerin tutarlı olması için yukarıda adı geçen kurumlar tarafından yayınlanan ilgili veriler karşılaştırılarak doğrulukları teyit edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmadaki veriler çeyrek dönemler şeklinde ele alınmış ve 2002 ila 2021 yılları arasını kapsamaktadır. Resmi istatistik verilerine ulaşımın 2002 yılı itibarıyla tutarlı setler şeklinde elde edilmiş olması nedeniyle başlangıç olarak 2002 yılı seçilmiş olup çalışmanın güncel sonuçlar elde etmesi amacıyla 2021 yılı ile sınırlandırılmıştır.

Turizm geliri ve ihracat gelirine ait ham veriler ABD doları (USD) cinsinden yayınlanmış olmasından dolayı analizde de bu para birimi esas alınmıştır.

3.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler, nicel veri setlerinin önemli özelliklerini özet olarak aktaran istatistiklerdir (Atlas, 2018:65). Bu özette sayısal verilerin dağılımları ve yayılımları da yer almaktadır. Türkiye’nin ihracat geliri ve turizm geliri değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 14’te gösterilmektedir.

Tablo 14: Tanımlayıcı İstatistikler

	İhracat Geliri	Turizm Geliri
Ortalama	32422802	6086133.
Medyan	35319079	5320185.
Maksimum	64468114	14031122
Minimum	7910000.	1122843
Standart Sapma	12501556	3126472.
Çarpıklık	-0.181001	0.622880
Basıklık	2.465486	2.470301

Jarque-Bera	1.389169	6.108327
JB Olasılık	0.499282	0.047162
Gözlem	80	80

Tanımlayıcı istatistiklerde yer alan ortalama, aritmetik ortalama; medyan, ortadaki değer; maksimum, serideki en büyük değer; minimum, serideki en küçük değer; standart sapma, ortalamadan sapmalar; çarpıklık, dağılımın simetriklikten ayrılma derecesi; basıklık, dağılımın sivrilik derecesi; Jarque-Bera normallik derecesidir (Karataş, 2022:137).

3.3.Yöntem

Bir ön analiz aşaması manasına gelen tanımlayıcı istatistiklerin aktarılmasından sonra modelde kullanılan ve oransal olmayan değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmıştır (Karataş, 2022: 138). Logaritmik dönüşümde ise şu formül esas alınmıştır:

$$\text{Logihr}=\text{Logtrz}$$

$$\text{Logihr}=\beta_0 * \beta_1 \logtrz + U_t \quad (1)$$

$$\text{Logtrz}=\beta_0 * \beta_1 \logihr + U_t \quad (2)$$

Formülde yer alan logihr ihracatın, logtrz turizmin logaritmik değerlerini; β_0 sabit katsayısı; U_t hata payını ifade etmektedir.

Analize başlamadan önce değişkenlerin birim kök durumlarının araştırılması gerekmektedir. Değişkenler herhangi bir yönde sürekli olarak değişkenlik gösterdiğinde, azaldığında veya arttığında istatistiksel analizin hatalı ilişkileri ortaya çıkarması olasıdır. Bu sorunun tanımlanması ve varsa çözümü için birim kök testleri kullanılır. David Dickey ve Wayne Fuller, 1979 yılında literatürdeki ilk birim kök testlerini yayınlamıştır. 1981 yılında birim kök testinin kusurları giderilerek yayınlamıştır (Altner, 2019:124). Testin ismi Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF) olarak değiştirilmiştir (Kılıç ve Yüksel, 2020:10).

Çalışmada kullanılan turizm ve ihracat değişkenlerinin birim kök testi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

İhracat Geliri ADF Birim Kök Testi Sonuçları		
Düzy		
	t-Statistic	Prob.
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.062363	0.1226
Test critical values %1 level	-4.078420	
%5 level	-3.467703	
%10 level	-3.160627	
Birinci Fark		
	t-Statistic	Prob.
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-10.51897	0.0000
Test critical values %1 level	-4.080021	
%5 level	-3.468459	
%10 level	-3.161067	

Turizm Geliri ADF Birim Kök Testi Sonuçları		
Düzy		
	t-Statistic	Prob.
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.090534	0.9232
Test critical values %1 level	-4.090602	
%5 level	-3.473447	
%10 level	-3.163967	
Birinci Fark		
	t-Statistic	Prob.
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.642598	0.0000
Test critical values %1 level	-4.090602	
%5 level	-3.473447	
%10 level	-3.163967	

Yapılan birim kök testleri hem ihracat değişkeninin hem de turizm geliri değişkeninin düzey değerinde birim kök barındırdığı görülmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında birim kök sorunun ortadan kalktığı ve her iki değişkenin de durağanlaştığı tespit edilmiştir.

ADF Dickey-Fuller Birim Kök Testi analizi üç model ile gerçekleştirilmektedir. Yalın model, sabit model ve trendli ve sabit model olarak isimlendirilen bu modeller aşağıdaki gibidir (Öner, 2018: 132):

1. Sabit terimsiz ve trendli model:

$$\Delta Y_t = (p - 1) Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

2. Sabit model:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

3. Sabitli ve trendli model:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=0}^m \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Söz konusu bu modellerde yer alan Y_t değişkenindeki t ifadesi belli bir zamanı temsil etmekte, Y ifadesi ise zaman serisi anlamına gelmektedir. Bir başka değişken olan u_t ifadesi sabit varyanslı, ortalaması sıfır olan, bağımlı ve ardışık olmayan olasılıklı hata terimini, yine modellerde yer alan katsayılar ρ , β ve δ değerleri de gecikmeli Y zaman serisinin katsayılarını ifade etmektedir. Söz konusu bu modeller aracılığıyla elde edilen birim kök verileri %1, %5 ve %10 olan kritik değerlerinin önem düzeyleri çerçevesinde belirlenmektedir. Bu çalışmadaki serilerin analizi MacKinnon %5 kritik düzeyine göre yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları H_0 ve alternatif H_1 hipotezlerini sınamaktadır. Bu hipotezler:

$H_0: \delta=0$ ise birim kök vardır. Çünkü Y_t serisi durağandır.

$H_1: \delta<0$ ise birim kök yoktur. Çünkü Y_t serisi durağan değildir. (Öner, 2018: 133).

ADF birim kök testi uygulandıktan sonra Granger Nedensellik Testi analizinde kullanılması için Johansen Eşbütünleşme Testinin yapılması gerekmektedir.

Tablo 16: Johansen Eşbütünleşme Testi

Test	Eigenvalue (Öz değer)	İz/Maks. Öz Değeri	0.05 Kritik Değeri	P değeri
İz Testi	0.437957	54.23306	25.87211	0.0000
Maksimum Öz değer Testi	0.437957	44.36562	19.38704	0.0000

Johansen Eşbütünleşme Testi, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını belirlemek için kullanılan bir testtir. Bu testte iz istatistiği ve maksimum öz değer incelenmektedir. Ayrıca %5 anlamlılık düzeyinde test istatistiği değerinden daha yüksek olduğunda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi gösteren bir

eşbütünleşmeden bahsedilmektedir. Test istatistiğinin düşük olduğu durumlarda değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olmadığı görülür (Akcan, 2019:241). Tablo 16’da değişkenlerle ilgili Johansen Eşbütünleşme Testi gösterilmektedir. Söz konusu tabloya bakıldığında sonuç olarak iz istatistiği ve maksimum öz değerlerin %5 kritik değerinden küçük olarak bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle değişkenlerin eşbütünleşik ve uzun dönemde ilişkili oldukları sonucuna varılmıştır.

Değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olmasına rağmen kısa dönemde meydana gelebilecek sapmaların tespit edilip, bu sapmaların hangi sürede düzeleceğinin gösterilebilmesi için Hata Düzeltme Modelinin kullanılması gerekmektedir.

Tablo 17: Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Coefficient	Standart Hata	t-istatistiği	P değeri
D(LogturizmGeliri)	0.015386	0.017325	0.888088	0.3773
Hataterimleri(-1)	-0.065147	0.026267	-2.480225	0.0153
C	0.02 5671	0.010316	2.488350	0.0150

Uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki olmasına rağmen kısa dönemde bu durumda sapmalar olabilmektedir. Hata Düzeltme Modeli, bu sapmaların ne kadar süre içinde düzeldiğini göstermektedir (Uyar Bozdağlıoğlu, 2007: 221). Hata düzeltme teriminin söz konusu model için t-istatistiğinin negatif ve anlamlı olması gerekmektedir (Akıncı ve Tuncer, 2016: 55). Tablo 17 Hata Düzeltme Modeline ilişkin değerleri göstermektedir. Tabloda yer alan bilgilere göre hata teriminin istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) ve negatif (-0.065147) olduğu görülmektedir. Uzun dönem dengesi içinde ulaşabilecek bir sapmanın %65’inin çeyrek dönemin ardından düzeleceği tahmin edilmektedir.

ADF Birim Kök Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi uygulandıktan sonra Granger Nedensellik Testinin analizinde kullanılması için serilerin optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 18: VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2476.184	NA	1.05e+27	67.89546	67.95821	67.92047
1	-2389.350	166.5310	1.09e+26	65.62603	65.81429	65.70106
2	-2364.826	45.68961	6.20e+25	65.06372	65.37748	65.18876
3	-2353.987	19.59805	5.14e+25	64.87637	65.31563	65.05142
4	-2328.012	45.54661	2.82e+25	64.27429	64.83906	64.49936
5	-2311.257	28.45957*	1.99e+25*	63.92485*	64.61513*	64.19994*
6	-2309.309	3.202276	2.11e+25	63.98107	64.79685	64.30617
7	-2305.814	5.554365	2.15e+25	63.99489	64.93618	64.37001

LR: Test İstatistiği

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

FPE: Son Tahmin Hata Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

Tablo 18’de yer alan optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi testinin Granger Nedensellik Testinin uygulanmasından önce yapılması gerekir. Analizde maksimum gecikme uzunluğu 7 (yedi) olarak belirlenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere “*” sembolünün 5. dönem gecikme uzunluğunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sebeple en uygun gecikme uzunluğu beş bilgi kriteri esas alınarak 5. Gecikme olmuştur.

Birim kök testi yapılan zaman serilerinin birbirleri ile olan ilişkilerinin anlamlılığını test etmek üzere Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır.

Tablo 19: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: İhracat Geliri			
Hariç Tutulan	Ki-kare	df	P değeri
Turizm	11.89427	5	0.0363
Hepsi	11.89427	5	0.0363
Bağımsız Değişken: Turizm Geliri			
Hariç Tutulan	Ki-kare	df	Prob.
İhracat	25.35196	5	0.0001
Hepsi	25.35196	5	0.0001

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök analizi yapıldıktan sonra değişkenler arası nedensellik ilişkisini tespit etmek için Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Tablo 19’de uygulanan Granger Nedensellik Testi sonuçları verilmiştir. Buna göre turizm geliri ile ihracat geliri %1 anlamlılık düzeyinde birbirinin Granger nedenidir. Buradan da anlaşılacağı üzere çalışma konusunu oluşturan turizm gelirleri ile ihracat geliri arasında nedensel bir ilişkinin olduğu ortaya konulmaktadır. Turizm

geliri ve ihracat geliri arasında %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir ilişki vardır. Buradan da anlaşılacağı üzere çalışmanın konusu turizm ile ihracat arasında %1 anlamlılık düzeyinde karşılıklı bir ilişki olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Küreselleşen dünyada gelişen teknoloji ve ulaşım imkânları dolayısıyla insanların bir yerden bir yere gitmesi kolaylaşmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan turizm hareketliliği konusu incelenmeye değer bir sektör olarak durmaktadır. Salt turizm sektörünün incelenmesine dair kaynaklara ulaşmak mümkündür. Fakat turizmden elde edilen gelirlerin bir ihracat gelir kalemi olarak kabul edilip edilmediği ile genel anlamda turizm ile ihracatın Türkiye ölçeğinde ilişkili olup olmadığının incelenmesinin literatür için bir kazanım olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada 2002-2021 yılları arasındaki veri setleri çeyrek dönemler ile ele alınmıştır. Değişkenler arası durağanlık analizi ADF Birim Kök Testi yardımıyla yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre düzey değerinde durağan olmayan değişkenlere birinci fark alma işlemi yapılmış ve birinci farkları alınan değişkenlerin I(1) seviyesinde durağan hale geldiği gözlemlenmiştir. En uygun gecikme süresi durağan hale gelen değişkenlerle tespit edilmiştir. Tüm seçim kriterleri için en uygun gecikme süresi 5'dir. Değişkenlerin uzun dönem ilişkisini belirlenen gecikme uzunluğuna göre belirlemek için Johansen Eş Bütünleşme Testi kullanılmıştır. Uzun dönemde p değeri anlamlı bulunduğu ve maksimum ve öz değer %5 kritik değerinden küçük olduğundan değişkenler arasında ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Uzun dönemde meydana gelebilecek sapmaların ne kadarlık bir sürede düzelebileceğinin belirlenebilmesi için geliştirilen Hata Düzeltme Modeline istinaden ortaya çıkabilecek herhangi bir sapmanın %65'inin çeyrek dönem sonra düzelebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin test edildiği Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre ise turizm gelirinden ihracata ve ihracattan turizm gelinine %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Sonuç olarak turizm geliri ile ihracat birbirinin Granger nedenidir denilebilecektir.

Turizm, ülkeye başta döviz girdisi olmak üzere bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi, kalifiye eleman yetiştirilmesi, yatırımların ve istihdamın artması gibi olumlu etkileri haizdir. Ancak girdi olan dövizin artması sebebiyle değerinin azalmasının bir sonucu olarak ihracatın düşmesi beklenirken; keza ihracat gelirindeki artış yine ülkede bir döviz bolluğu oluşturup, değerini düşüreceği için turistin dövizle

daha az mal ve hizmet alması beklenecektir. Fakat çalışmada turizm geliri ile ihracat geliri yukarıda bahsedilen testlerden geçirilerek temel referans aralıklarında sınılandıktan sonra turizm gelirinin ihracatın; ihracatın da turizm gelirinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü döviz kurunda bir artış olduğunda mal ve hizmetlerin fiyatında özellikle uluslararası piyasalarda göreceli bir düşüş olacağından bu ürünlere olan talepte artış olacak ve nihayet turizm geliri bundan olumlu etkilenecektir. Bundan dolayı başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dış ticaret açıklarının finansmanı gerekçesiyle olmak üzere politika yapıcılar tarafından turizm konusu özellikle son yıllarda artış eğiliminde ivme kazanmıştır. Yine turizmin artmasıyla bir hizmet sektörü olması hasebiyle istihdam artışı olması da beklenir.

Turizm ve ihracat arasında elde edilen bu bulguların nedensellik ilişkisi dolayısıyla olumlu sonuçları olduğu gözlemlenmektedir. Zira turizm geliri aracılığıyla elde edilen döviz girdisi, Türkiye ekonomisinin dış ticaret açıklarının finansmanı için kaynak teşkil edebilecektir. Öte yandan yine turizmdeki artışa paralel olarak sektörel yatırımlarda da bir artış gözlemlenebilecek ve buna bağlı olarak da istihdamın çeşitlenerek (cinsiyet, çalışma alanı, özellik vb. açısından) artacağı öngörülebilmektedir. Yine gelişen teknoloji sayesinde ülkenin tanınırlığının tüm dünyada sağlanması adına bilgi teknolojilerinde de ilerleme kat edilmesi kaçınılmaz olacaktır. Bir başka açıdan bakılacak olursa turizm diğer sektörlerle doğrudan ya da dolaylı bağlantısı nedeniyle farklı ekonomik alanlarda da olumlu bir etki gösterebilecektir. Buna örnek olarak ulaşım sektörü verilebilir. Turizmin bir insan hareketliliği olması nedeniyle ulaşım ile etkileşim içerisindedir. Bundan dolayı turizmde yaşanacak gelişmelerin ulaşım sektörünü de etkilemesi beklenir.

Turizmin bahsedilen olumlu etkilerinin yanı sıra bazı olumsuz etkileri de haiz olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin turizme yönlendirilen yatırımların başka sektörlerle yapılacak yatırımlardan feragat edilmesi anlamına geleceğinden bu alana yönlendirilecek yatırımların fırsat maliyeti açısından olumsuz bir durum ortaya koyması mümkün olacaktır. Yine Türkiye için deniz turizminin önemi dikkate alındığından bu bölgelerde yer alan tarım arazilerinden turizme tahsis edilen alanların olması tarımsal üretim açısından olumsuz bir durum ortaya koyması muhtemeldir.

Turizmin bir diğerk olumsuz etkisi olarak turistin kendi ülkesinde elde ettiği kazancı başka bir ülkede döviz olarak harcaması ülkesinin ödemeler dengesinde döviz çıkışı olarak kaydedilmesi söylenebilir.

Turizmin olumlu ve olumsuz etkileri çalışmada yapılan analizler ve dünya üzerinde turizmin elde ettiği ilerlemeler göz önüne alınarak değerlendirildiğinde ise turizm gelirlerinin başta dış ticaret açıklarının finanse edilmesi gibi istihdam, yatırımlar, ilgili ve ilişkili olduğu sektörlere etkisi gibi olumlu etkilerinin yukarıda bahsedilen olumsuz etkileri absorbe ettiği düşünölmektedir. Çünkü turizm ile döviz geliri artacak ve bu durumda reel döviz kurunda da azalma meydana gelecektir. Bu sebeple ülkedeki mal ve hizmetlerin fiyatı azalış gösterdiğinden enflasyonist baskı ortadan kalkacağından buna yönelik talep artacak; buna paralel olarak da ihracat artış gösterecektir. Bu şekilde gerçekleşen döngü turizmin ihracatı destekleyen bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Turizmin iç turizm ve dış turizm olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Dış turizmin, ihracatı döviz getirisi aracılığıyla etkilemesi beklenmektedir. Bu şekilde hem turizm gelirlerinin dış ticareti yani döviz etkisi ile dış ticaret açısından ihracatla ilişkisi ele alınarak alan yazında turizm ve ihracat ilişkisinin düzeyi ve nedenselliği araştırılmak istenmiştir. Bu kapsamda turizmin ve ihracatın birbirinin nedeni olduğu ekonometrik analizler aracılığıyla ortaya konmuştur. Esasında turizmin sonucu olarak döviz gelirlerinin artmasıyla döviz kuru düşecek; böylece ihracat da düşecektir, denilebilir. Fakat çalışmanın analizlerinde elde edilen bulgular gösteriyor ki turizmdeki artış ihracatı olumlu yönde etkileyerek artırmaktadır.

Alanda yapılan ilgili çalışmalarda genellikle turizm ile Türkiye ekonomisi arasında bir ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir. Bunun sonucunda elde edilen bulgularda turizm gelirinin ekonomik açıdan dış ticaret açığının kapatılmasında, ekonomik büyümede, kriz sonrası dönemlerde iyileşmede, istihdamın artmasında, ihracatın ithalatı karşılama oranının –nispeten de olsa- artmasında, dış ticaret hacminin genişlemesinde, gelişmekte olan ülkeler için yüksek büyüme oranlarının gerçekleşmesinde etkili olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışmada da alan yazındaki çalışmalar gibi turizm gelirinin ihracata dolayısıyla da ekonomiye olumlu bir etkiyi

haiz olduğu bulgularla ortaya konmuştur. Çünkü turizm geliri, döviz getirisiyle dış ticareti finanse edebilir ve ihracatın ithalatı karşılama oranını artırabilir; mal ve hizmet sunumu gerektiğinden istihdam oluşturabilir; yatırımı teşvik etmesi yönüyle büyümeyi teşvik edebilir.

Türkiye için turizm ile ihracat arasındaki ilişkinin varlığı politika yapıcıların dış ticaret açıklarının kapatılması/azaltılması başta olmak üzere ekonomik ve ticari alanlarda hareket ederken turizm sektörüne de önem vermesi gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında ihracatın ithalata bağlı olduğunun anlaşıldığı Türkiye’de turizmi teşvik edici kararlar alarak ihracatı artırmak mümkün görünmektedir. Yine turizmin cari işlemler hesabında yer alan mal ve hizmetler içerisinde bir hizmet kalemi olarak en büyük gelire sahip olduğu bilgisi turizmin önemi ortaya koyan bir başka faktördür.

Turizmin dış ticaret açıklarını finanse etme, istihdam ve yatırımı artırma gibi etkileri nedeniyle hükümetlerin gündemini meşgul eden sektörler arasında olması gerektiği söylenebilir. Yapılacak teşvikler ve bu alanda ortaya konulacak hukuki altyapı düzenlemeleri ile turizm sektörünün gelişmesine katkı sağlanacaktır. Alternatif turizm türlerinin geliştirilebilmesinin sağlanması, var olan turizm türlerine kolay, güvenli ve ekonomik bir şekilde ulaşılmasının kolaylaştırılması turizmin gelişmesine katkı sağlayacak diğer etmenlerdir. Türkiye gibi dış ticarete bağımlı ve ihracatı ithalatından düşük kalan ülkeler için turizm gelirleri çok önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple turizmin geliştirilmesi için ekonomik, hukuki, bilimsel, teknolojik, lojistik, kültürel ve benzeri ilgili ve ilişkili tüm alanlar aracılığıyla turizmi teşvik eden kararlar alınması ülke ekonomisi ve dış ticaret dengesi açısından fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

AKBULAEV, N. and MİRZAYEVA, G. (2020). “Analysis of A Paired Regression Model Of The Impact Of Income From International Tourism On The Foreign Trade Balance”. African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, 9(1), 1-13.

AKCAN, A. T. (2019). “İhracat Değer Endeksi ve Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği (1982-2017)”. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 14(1), 11-18.

ALTINER, A. (2019). “Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018)”. Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 3(2), 114-133.

AKINCI, A. ve TUNCER, G. (2016). “Türkiye’de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”. Sayıştay Dergisi, (102), 47-61.

Atatürk Ansiklopedisi (2023). Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-cumhuriyeti-turizm-bankasi/>, Erişim Tarihi (19.06.2023).

ATLAS, M. (2018), Ortalamalar, Değişkenlik ve Dağılım Ölçüleri, A. ÖZMEN ve B. F. ŞENİŞ, İstatistik (s. 64-94), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BAŞAR, S. (2020), Dış Ticareti Yeniden El Almak, S. KÜÇÜKSAKARYA, Dış Ticarete Giriş (s. 182-209), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BEYAZ, Z. ve KARABACAK, G. (2018). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi”. European Journal of Managerial Research (2), 56-75.

BİLGİÇLİ, İ. ve ALTINKAYNAK, F. (2016). “Turizm Endüstrisinin Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi; Ekonomi Paradigmasıyla Yaklaşım”. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12(12), 560-580.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) (2023). Glossary of Tourism Terms, <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>, Erişim Tarihi (24.04.2023).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) (2023). Global And Regional Tourism Performance, <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>, Erişim Tarihi (18.06.2023).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) (2023). UNWTO Tourism Data Dashboard, <https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-dashboard>, Erişim Tarihi (18.06.2023).

BOZKURT, K. (2021). OECD Ülkelerinde Uluslararası Turizm Harcamalarının Dış Ticaret Hacmine Etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Cambridge Dictionary (2023). İngilizce-Türkçe Sözlük, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tourist>, Erişim Tarihi (17.06.2023).

COHEN, E. (1972). Toward A Sociology of International Tourism. Social Research, 39(1), 164–182. [Http://www.jstor.org/stable/40970087](http://www.jstor.org/stable/40970087).

COŞGUN, M. ve ALKAN, A. D. (2020). “Liberalleşme Eğilimlerinin Turizm Sektörüne Etkileri: Türkiye Örneği”. Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi, (5), 37-62.

ÇELİK, T. KAPLAN, M. ve BARAK, D. (2017). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari Açığın Sürdürülebilirliğine Etkisi: 1980-2016”. International Journal of Academic Value Studies, 3(14), 249-259.

ÇETİNTAŞ, H. ve BEKTAŞ, Ç. (2008). “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler”. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 19(1), 37-44.

DURMUŞ, S. ŞAHİN, D. ve BEŞCANLAR, S. (2021). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23(41), 517-529.

EKŞİOĞLU, A.G. (2019). Turizm Türleri ve İlgili Mevzuat. [PowerPoint Slaytı].

<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/aysengonul.eksioglu/129927/6.%20hafta%20TUR%C4%B0ZM%20T%C3%9CRLER%C4%B0%20VE%20%C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0%20MEVZUAT.pptx>, Erişim Tarihi (19.06.2023).

KARATAŞ, A. R. (2022). Finansal İstikrara Açısından Konvansiyonel Bankacılık ve Katılım Bankacılığı: Mukayeseli Bir Analiz (Yayımlanmamış doktora tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

KARATAŞ, M. ve Babür, S. (2013). “Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri”. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2013(2), 15-24.

KILIÇ, J. ve YÜKSEL, A. (2020). “Türkiye’de Tüketici Kredilerinin Cari İşlemler Açığı Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1), 1-19.

KILINÇ SAVRUL, B., ÖZEL, H. A. ve KILIÇ (2013). “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(1), 55-78.

KIZILKAYA, O. SOFUĞLU, E. ve KARAÇOR, Z. (2016). “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 203-215.

KOZAK, Nazmi. (2012). Genel Turizm Bilgisi, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

KOZAK, N. (2020), Cumhuriyet Döneminde Turizm, N. KOZAK ve D. ACAR, Turizm Tarihi (s. 207-230), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

KÖKSAL, C. (2021). “The Impact of International Trade and Tourism Development on Quality Of Life: Evidence from Turkey”. Joeep: Journal of Emerging Economies and Policy, 6(2), 406-413.

KUŞAT, N. (2011). “Küreselleşen Dünyada Turizm Sektörü: Bilgi İletişim Teknolojileri ve Rekabet Gücü”. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad), 3(5), 114-138.

KUŞAT, N. (2019). “Türkiye Turizm Sektörünün Dünya Sektör Liderleri Karşısındaki Rekabet Gücü”. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 20(1), 141-165.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). Turizm Çeşitleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, Erişim Tarihi (18.06.2023)

MATTHEW, O. A., EDE, C., OSABOHİEN, R., EJEMEYO VWİ, J., AYANDA, T. and OKUNBOR, J. (2021). “Interaction Effect of Tourism And Foreign Exchange Earnings On Economic Growth in Nigeria”. Global Business Review, 22(1), 7-22.

ÖNAL, İ. (2020). “Uluslararası Turizm Hareketlerinin, Uluslararası Ticaretin Bir Parçası Olarak Ülkelerin Ekonomik Gelişimi ve Refahına Etkisi: 2003-2020 Yılları Arasında Türkiye Örneği”. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 25(3).

ÖNER, H. (2018). “TÜFE ve Yurt İçi ÜFE Enflasyon Oranları ile Alt Enflasyon Kalemleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(4), 129-142.

ÖZCAN, C. ve YORGANCILAR, F. N. (2016). “Uluslararası Ticaret ve Turizm Arasında Bir İlişki Var Mı?”. Journal Of Management and Economics Research, 14(1), 37-48.

PELİT, E. (2020), Türkiye’de Turizm ve Turizmde Yeni Eğilimler, S. KÜÇÜKSAKARYA, Genel Turizm Bilgisi (s. 215-242), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

SCHRATTENHOFEN, S. Z. (1911). “Fremdenverkehr und Volkswirtschaft. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.“ 3(42), 433-491. http://www.digizeitschriften.de/dms/resolveppn/?PID=PPN345616359_0097|log118, (Erişim tarihi: 11.06.2023).

SHERLOCK, Jim and Jonathan Reuvid (2008). The Handbook of International Trade A Guide to the Principles and Practice of Export, 1, London: GMB Publishing Ltd.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). Temel Ekonomik Göstergeler Veri Tabanı, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler-veritabani/>, Erişim Tarihi (11.06.2023).

ŞAHİN, B. E. (2018). “Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1980-2016)”. Journal of Management and Economics Research, 16(3), 239-253.

ŞEHİTOĞLU, Y. (2020). Uluslararası Ticarete Ne Yapmalı? <https://yusufsehitoglu.com/2020/03/02/uluslararasi-ticarete-ne-yapmalı/>, Erişim Tarihi (20.06.2023).

ŞEN, A. ve ŞİT, M. (2015). “Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü ve Önemi”. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(8), 30-45.

TERZİ, H. ve TÜTÜNCÜ, A. (2017). “Turizm Gelirleri ve Dışa Açıklık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(2), 79-107.

TOPÇUOĞLU, Ö. ve BOZKURT, E. (2013). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi”. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7), 91-105.

Turkish Airlines (THY) (2023). Hikayemiz, <https://www.turkishairlines.com/tr-int/basin-odasi/hakkimizda/hikayemiz/>, Erişim Tarihi (19.06.2023).

Türk Dil Kurumu (TDK) (2023). Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi (24.04.2023).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Mayis-2023-49624>, Erişim Tarihi (14.02.2022).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi (14.02.2022).

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) (2022). Hakkımızda, <https://www.tursab.org.tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi (19.06.2023).

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) (2022). Türkiye Sektör Raporu, https://www.tursab.org.tr/dosya/16736/turizm-faaliyet-kitapcigi_16736_492081.PDF, Erişim Tarihi (18.06.2023).

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) (2022). Türkiye Turizm İstatistikleri, <https://www.tursab.org.tr/turkiye-turizm-istatistikleri>, Erişim Tarihi (23.02.2022).

TÜTÜNCÜ, Ö. (2021a), Turizmde Temel Kavramlar, O. EMİR, Genel Turizm Bilgisi (s. 3-25), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

TÜTÜNCÜ, Ö. (2021b), Turizm Türleri ve Sınıflandırması, O. EMİR, Genel Turizm Bilgisi (s. 35-52), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

UYAR BOZDAĞLIOĞLU, E. Y. (2007). “Türkiye’nin İthalat ve İhracatının Eşbütünlüşme Yöntemi ile Analizi (1990-2007)”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3), 213-224.

YAPRAKLI, S. (2020), Dış Ticareti Yeniden El Almak, S. KÜÇÜKSAKARYA, Dış Ticarete Giriş (s. 3-21), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

YAŞAR, İ. (2020). “Türkiye’nin Dış Turizm Pazarları Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme”. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(10), 310-324.

YILMAZ, T. (2019) Dış Ticaretin Görünmeyen Kalemlerinden Biri Olarak Turizm. 3. Intradere Uluslararası Ticaret Kongresi Kitabı, 296-310.